İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

darulfunun ilahiyat

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

darulfunun ilahiyat, 36(1): x–xx

DOI: 10.26650/di.2025.36.1.1630231
http://ilahiyatjournal.istanbul.edu.tr

Başvuru: 31.01.2025
Revizyon Talebi: 09.03.2025
Son Revizyon: 11.03.2025
Kabul: 18.03.2025

Dârülfünunda Arap Edebiyatı Tarihi Derslerinin İlk İzleri: Ulûm-i Âliye-i Dîniyye ve Edebiyat Şubeleri Müderrisi Mehmed Fehmi'nin Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye Eseri Örneği

The First Traces of Arabic Literature Courses in Dârülfünun: The Case of Mehmed Fehmi's Târîkh-i Edebiyyât-i Arabiyye, a Faculty Member of the Faculties of Theology and Literature

İsmail Araz*, Sultan Şimşek**

Öz

Dârülfünun, Osmanlı Dönemi'nde, 1900 yılında farklı bilimleri bir araya getiren, modern yapıda bir yüksek öğretim kurumu olarak açılmıştır. Batı tarzında bir üniversite modeli oluşturma amacıyla kurulmuş olmasına rağmen Dârülfünunun işleyişi, Osmanlı'nın o dönemdeki kendine özgü şartları doğrultusunda şekillenmiştir. Bu çalışmada Dârülfünundaki öğretim faaliyetlerine katkı sağlayan, Ulûm-i Âliye-i Dîniyye ve Edebiyat Şubeleri Müderrisi Mehmed Fehmi'nin (öl. 1944) Arap edebiyatı tarihini işleme yöntemi ele alınmıştır. Çalışmada Dârülfünunda Arap edebiyatı tarihi derslerinin nasıl işlendiği ve Mehmed Fehmi'nin ders notlarından derlenen *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* eserinin Arap edebiyatı tarihi açısından önemi üzerinde durulmuştur. Kaleme alınmış ilk Türkçe Arap edebiyatı tarihi olarak kabul edilen bu eser, Türkiye'de Arap edebiyatı tarihi öğretiminin gelişim seyri açısından önemli bir kaynaktır. Çalışmanın amacı, Dârülfünun eğitim anlayışı çerçevesinde mezkûr eseri üslup, içerik ve yöntem açısından analiz eden bir araştırmanın bulunmayışının oluşturduğu boşluğu doldurmaktır. Elde edilen veriler çerçevesinde betimsel ve eleştirel analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, ülkemizdeki üniversitelerin çeşitli fakültelerinin müfredatında yer alan Arap edebiyatı tarihi derslerinin yükseköğretim düzeyindeki ilk örneğinin yapısal özelliklerini tespit ederek ileride yapılacak karşılaştırmalı araştırmalara katkı sağlanması hedeflenmiştir. Çalışmada *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* eserinin Dârülfünun talebelerine hitap edecek üslupta çok boyutlu, kapsayıcı, öğretime uygun ve özgün bir şekilde kaleme alındığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Dârülfünun, Ulûm-i Âliye-i Dîniyye, Mehmed Fehmi, Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye

Abstract

Dârulfunun (Academy of Sciences) was established in 1900 as a modern higher education institution distinct from traditional educational establishments in the late Ottoman period. It brought together disciplines such as religion, literature, history, philosophy, and the natural sciences. Although it was conceived as an institution modelled after Western universities, the functioning of Dârulfunun was shaped by the unique socio-political conditions of the Ottoman Empire at the time. This study examines the work *Târîkh-i Edebiyyât-i Arabiyye* by Mehmed Fehmi (d. 1944), a faculty

* **Sorumlu Yazar:** İsmail Araz (Dr. Öğr. Üyesi), Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mardin, Türkiye. E-posta: ismailaraz@artuklu.edu.tr ORCID: 0000-0002-3482-0483

** Sultan Şimşek (Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: sultan.simsek@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-8800-2064

Atıf: Araz, Ismail, Simsek, Sultan. "Dârülfünunda Arap Edebiyatı Tarihi Derslerinin İlk İzleri: Ulûm-i Âliye-i Dîniyye ve Edebiyat Şubeleri Müderrisi Mehmed Fehmi'nin Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye Eseri Örneği." *darulfunun ilahiyat* 36, 1 (2025): x–xx. https://doi.org/10.26650/di.2025.36.1.1630231

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

member at the Dârulfunun Ulûm-i Âliye-i Dîniyye (Faculty of Theology) and the Faculty of Literature, as well as his approach to presenting the history of Arabic literature. The research focuses on three key questions: how Mehmed Fehmi was appointed as a faculty member at Dârulfunun, how the history of Arabic literature was taught at the institution, and whether *Târîkh-i Edebiyyât-i Arabiyye* met the expectations of undergraduate students at Dârulfunun. Recognised as the first Turkish-language history of Arabic literature, this work is a significant resource for understanding the development of Arabic literary history education at the undergraduate level in Turkey. The primary objective of this study is to address the gap in the literature by analysing *Târîkh-i Edebiyyât-i Arabiyye* in terms of style, content, and methodology within the educational framework of Dârulfunun. Employing descriptive and critical analysis methods, this study seeks to identify the structural characteristics of this work as the first higher education-level example of Arabic literary history courses in Turkey and to contribute to future comparative research. The findings indicate that the author, who possessed extensive knowledge of Arabic sciences and literary history, composed *Târîkh-i Edebiyyât-i Arabiyye* in a multidimensional, comprehensive, pedagogically suitable, and original manner tailored to the needs of Dârulfunun undergraduate students.

Keywords: Arabic Language and Literature, Dârulfunun, Ulûm-i Âliye-i Dîniyye, Mehmed Fehmi, Târîkh-i Edebiyyât-i Arabiyye

Extended Summary

The foundations of the modern higher education concept in the Ottoman Empire began to be laid during the Tanzimat Period when reform efforts were accelerated. In this context, the idea of establishing a structure similar to the university model in the West emerged to contribute to scientific studies. As a concrete reflection of this idea, after several attempts, the Dârulfunun, which was opened in 1900, gained significant importance in the Ottoman scholarly world as one of the most comprehensive educational institutions of the period. Shaped within the unique socio-political and cultural structure of the Ottoman Empire, the Dârulfunun adopted a curriculum that included both traditional Islamic sciences and a Western-style understanding of science. Thus, it established a bridge between madrasa education and modern higher education, contributing to the training of a new generation of academics and intellectuals.

The educational system of the Dârulfunun, known today as the Faculty of Theology, the Faculty of Ulûm-i Âliye-i Dîniyye and the Faculty of Literature, provided a significant scientific production environment, particularly in the fields of Islamic sciences and literary history. The Faculty of Ulûm-i Âliye-i Dîniyye offered various courses under the umbrella of Islamic sciences, while the Faculty of Literature included courses on Turkish, French, Persian, and Arabic literature, as well as language courses. A scholar who taught at these faculties was Mehmed Fehmi (d. 1944). Born in Baghdad, Mehmed Fehmi was proficient in Arabic, Turkish, Persian, and French. He had profound expertise in Arabic and literature and was well known for his work *Târîkh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* which he authored on the history of Arabic literature. This work is the first history of Arabic literature written in Turkish and serves as a crucial academic resource in this field.

This study examines Mehmed Fehmi's academic career, his teaching methods at the

Dârulfunun, and the content of *Târîkh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* (History of Arabic Literature). In this regard, the research seeks to answer the following key questions: Through what processes was Mehmed Fehmi appointed as a faculty member at the Dârulfunun? What methods were used in teaching Arabic literary history at the Dârulfunun? Were these methods effective in assessing the students' levels? Did the work *Târîkh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* meet the expectations of students at the time? How did the content, style, and academic aspects of the work align with the educational approach of the Dârulfunun?

Within this framework, the study examines various aspects such as the educational mission of the Dârulfunun, its academic standards, the qualifications of its faculty members, and the compatibility of students with the institution. This study is particularly significant for understanding the development process of Arabic literary history education in Turkey. Indeed, research on such sources is essential for a better comprehension of the transformations in higher education and the quality of academic production during the transition from the Ottoman Empire to the Republican era.

Using descriptive analysis and critical review methods, this study evaluates Fehmi's work in terms of both content and methodology. The research reveals the academic qualities and pedagogical value of the work within the context of the educational approach of the period. In this respect, the study provides information for a comparative evaluation of the fundamental dynamics of Arabic literary history courses taught in contemporary universities and *Târîkh-i Edebiyyât-ı Arabiyye.* It is important to note that Mehmed Fehmi's work not only presents a historical narrative but also serves as a multifaceted resource that thoroughly examines the periods of Arabic literature, its prominent figures, their works, and linguistic characteristics. Additionally, the work is written in a student-oriented style, offering a systematic structure suitable for teaching. As a comprehensive textbook for higher education students of the period, this study reflects an original, meticulous, and scholarly approach to Arabic literary history.

As a result of this study, it has been determined that *Târîkh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* offers an interdisciplinary perspective in accordance with the educational philosophy of the Dârulfunun. This book not only provides historical knowledge but also presents a methodological perspective that meets the academic needs of the time. It deeply analyzes the primary sources of Arabic literature, significant figures, and their works while applying a critical approach to the texts. One of the notable features of the work is its language and style, which are tailored to engage students. The didactic structure of the book aligns with the curriculum established within the educational policies of the Dârulfunun. Presenting the historical development of Arabic literature in a clear, fluent, and academic manner, this work follows an instructive method aimed at helping students better grasp the subject.

Based on the data obtained and the analyses conducted, Mehmed Fehmi's work is

identified as a crucial resource for understanding the academic foundations of Arabic literary history education at the Dârulfunun. When compared with contemporary Arabic literary history courses taught at universities, the structural analysis of the work offers valuable insights into the historical development of this field in Turkey.

This study not only explores the impact of the *Târîkh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* (History of Arabic Literature) at the Dârulfunun but also delves into the broader academic context of Ottoman higher education, focusing on how Arabic literary history was approached and taught within this system. This study examines the institutionalisation of Arabic literary studies at the Dârulfunun, emphasising its role in shaping the intellectual framework and curriculum of Ottoman academic circles during the late 19th and early 20th centuries. By analysing the pedagogical strategies, content, and goals of *Târîkh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, this study highlights the intersection of Ottoman modernisation efforts and the preservation of classical Arabic heritage, reflecting the empire's complex engagement with both Eastern and Western intellectual traditions.

Furthermore, this study aims to enhance our understanding of the broader academic landscape of the Ottoman Empire by investigating the intersections between language, literature, and higher education during a period marked by significant socio-political transformations. This research underscores the importance of interdisciplinary approaches in examining how the Ottoman intellectual elite engaged with Arabic literary traditions and how these traditions were integrated into the empire's educational reforms.

To build upon the findings of this study, future research should promote comparative and interdisciplinary methodologies, not only to deepen our knowledge of literary history instruction within the Ottoman Empire but also to explore its connections with other educational systems of the period. A comparative analysis with other imperial or regional systems of higher education could offer valuable insights into the global academic trends of the era, while interdisciplinary approaches could further illuminate the nuanced relationship between literature, language, and empire-building in the Ottoman context.

Giriş

Türkiye'de medrese eğitiminden ayrı olarak, Batı'daki eğitim sistemine yakın ya da muadil bir eğitim sistemine duyulan ihtiyaç 19. yüzyılın ortalarında artar. Osmanlı Devleti'nin topraklar kaybetmeye başladığı bu yüzyılda reform ve yenilikler gündeme gelir. Bu doğrultuda artan ıslahat çalışmaları, sadece toplumsal ya da iktisadi hayatı değil, ilmî hayatı da etkiler. Islahatlar, genellikle merkezî yönetim tarafından başlatılan ve eğitim, sağlık hizmetleri, vergi politikaları, askerlik düzenlemeleri, bürokratik yapılar ve günlük yaşam düzenlemeleri gibi çeşitli alanlarda toplumun geniş kesimlerini etkileyen, yukarıdan aşağıya planlanan müdahaleler şeklinde icra edilir. Bu girişimler, devletin politika süreçlerini yeniden şekillendirme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak toplumsal dönüşümü derinden etkileme potansiyeli taşıyıp taşımadığı tartışmalıdır.[1]

19. yüzyıldaki ıslahatlar kapsamında klasik usulde eğitim veren medreselerin reforma tabi tutulması ve ders programlarının geliştirilmesi gündeme gelir. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde geleneksel dinî ilimlerle öne çıkan medreselerin yerine yeni eğitim kurumları oluşturma çabaları bağlamında 1845 yılından itibaren bir Dârülfünun (Bilimler Akademisi) kurulması planlanır. Bunun için 1863-1865 ve 1870-1873 yılları arasında iki kez fen ve sosyal bilimlere yer veren Dârülfünun kurulması teşebbüsünde bulunulur ancak çeşitli sebeplerden dolayı bu gerçekleşmez.[2]

Fen bilimlerine ağırlık veren ama aynı zamanda tarih, felsefe ve edebiyat gibi sosyal bilimleri ihmal etmeyen bir kurumun eksikliğinin hissedilmesi, siyasi gücün zayıflamasının sonucu olarak okunabilir. Avrupalı güçler karşısında toprak kaybı yaşayan devlet, Batı'ya doğru yönelişi esas alan bir reform hareketi başlatır. Bunun sonucunda geleneksel medrese eğitimini kaldırmak yerine, dinî ilimler başta olmak üzere birçok ilmi bir araya getiren daha modern bir kurum olarak kabul edilen Dârülfünun açılır (1900).[3] Dârülfünun her ne kadar Batı'dan esinlenen bir fikir olarak ortaya çıkmış olsa da işleyişi Osmanlı'nın o dönemde kendine özgü şartları doğrultusunda şekillenir. Bunun için yöneticiler günümüz üniversitelerine

---

1 Abdullah Saydam, "Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumu," *Genel Türk Tarihi* içinde, ed. Hasan Celâl Güzel-Ali Birinci (Ankara: Yeni Türkiye, 2002) 533.

2 Dârülfünun birkaç girişim sonucunda kurulur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ali Ayni, *Dârülfünun Tarihi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1927), 8-33.; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârulfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârulfünûn-ı Sultânî)," *Belleten* 57, no. 218 (1993), 201.; Ekmeleddin İhsanoğlu, "The Genesis of 'Dârülfünun': An Overview of Attempts to Establish the First Ottoman University," *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326–1960)* içinde, ed. Daniel Panzac (Paris: Peeters, 1995), 827–842.

3 Dârülfünun'un 1900 yılından önceki ilk temelleri hakkında bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârulfünûn Tarihçesine Giriş İlk İki Teşebbüs", *Belleten* 54, no. 210 (1990), 700.

benzer bir kurumsallaşma gayreti içinde olurlar. İlk adım olarak, Dârülfünun çatısı altında üç şube açılır.[4] 1319/1901 tarihli Maarif Salnâme'sindeki kayıtlarda Ulûm-i Dîniyye (Ulûm-i Âliye-i Dîniyye, günümüzde İlahiyat Fakültesi), Ulûm-i Riyâziyye-Tabiiyye ve Edebiyat şubelerine ait ders programlarına yer verilir.[5] Bunlardan özellikle Ulûm-i Riyâziyye-Tabiiyye ile Edebiyat şubelerinde sınırlı miktarda olsa da yabancı müderrislerden istifade edilir. Örneğin Fransız olduğu tahmin edilen Mösyö Perard, 1901 yılında Edebiyat şubesinde Fransızca dersleri verir.[6] İlerleyen yıllarda daha da gelişen şubeler, farklı milletlerden birçok hocaya ev sahipliği yapar. Bosna ve Irak'tan gelen müderrislerin Arap edebiyatı dersleri vermeleri buna örnek verilebilir.[7]

Dârülfünunda ders veren meşhur hocalardan biri de Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi'dir (öl. 1944). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 yılında Dârülfünun Ulûm-i Âliye-i Dîniyye şubesinde ders vermeye başlayan Mehmed Fehmi, daha sonra Edebiyat şubesindeki Arap edebiyatı derslerine de görevlendirilir. Mehmed Fehmi ile anılan bu dersler, Dârülfünundaki Arap edebiyatı tarihinin işlenişi hakkında önemli ipuçları vermesi yönüyle önem arz eder. Nitekim bu derste işlenen notlar, 1917 yılında *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* ismiyle neşredilir. Günümüze ulaşan en kapsamlı ilk Türkçe Arap edebiyatı tarihi çalışması olan bu eser, Dârülfünundaki Arap edebiyatı tarihi derslerinin içeriği hakkında somut bilgiler içeren önemli bir kaynak olarak kabul edilebilir.[8]

Açıklamalar çerçevesinde bu çalışmada Mehmed Fehmi'nin *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'si özelinde bir ders olarak Arap edebiyatı tarihinin Dârülfünunda nasıl işlendiği incelenmiştir. Dârülfünunda birçok Arap edebiyatı müderrisi görev yaptığı hâlde Mehmed Fehmi'ye yoğunlaşılmasının sebebi, günümüze ulaşan bir Arap edebiyatı tarihi eserine sahip olmasıdır. Diğer müderrislerden ayrı olarak Mehmed Fehmi, Arap edebiyatı tarihine dair verdiği derslerdeki notlarını bir araya getirerek söz konusu eseri neşretmiştir. Kuşku yok ki mezkûr eserin incelenmesi, Dârülfünundaki Arap edebiyatı tarihi dersleri hakkında önemli çıkarımlarda bulunmaya katkı sağlamaktadır.

---

4 Bu konuda bk. Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922), cilt 1,* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009), 3.

5 *Maarif Nezareti Salnamesi,* (İstanbul, 1319), 65-69.

6 *Maarif Nezareti Salnamesi,* 74.

7 Bekir Sadak, "Ali Fehmi Câbiç." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989), 2:393-394.

8 Nihad Çetin'in (öl. 1991) eser hakkındaki görüşü için bk. Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1973), 8.; eser, yakın dönemde iki cilt olarak yeniden neşredilmiştir. Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye Cahiliye Devri -I-, cilt 1,* haz. İsmail Araz (Ankara: Fecr, 2023), 5.

Mehmed Fehmi'nin akademik konumunun ve eserinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle göreve başladığı 1909 yılına kadar Dârülfünunda görev yapan Arap edebiyatı müderrislerinin eğitim anlayışları üzerine bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sonrasında Mehmed Fehmi'nin söz konusu müderrisler arasındaki konumu, hangi özellikleriyle farklılaştığı ve eserini hangi yöntemle kaleme aldığı incelenmiştir. İnceleme sürecinde üç temel soru üzerinde durulmuştur: a) Mehmed Fehmi, sürgünden sonra Dârülfünun Ulûm-i Âliye şubesine nasıl görevlendirildi? b) Dârülfünunda Arap edebiyatı tarihi dersleri nasıl işlenmekteydi? b) *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, Dârülfünun talebelerinin beklentilerini karşılayan bir eser miydi?

Birinci soru kapsamında Mehmed Fehmi'nin İstanbul'a nasıl geldiği ve Dârülfünun gibi önemli bir kurumda nasıl çalışmaya başladığı tartışılmıştır. İkinci soruya bağlı olarak Avrupa'daki eğitim kurumlarıyla rekabet edebilmek ve devletin farklı kademeleri için nitelikli insan kaynağı yetiştirmek amacıyla kurulmuş bir yükseköğretim kurumu olarak Dârülfünundaki Arap edebiyatı tarihi derslerinin zorluk düzeyini belirlemeye yönelik analizler yapılmıştır. Bu analizlerin, yaklaşık yüz yıl öncesinin eğitim müfredatı ile günümüz müfredatlarının karşılaştırılmasına olanak tanıyacağından ve eğitimin niteliği üzerine önemli çıkarımlar sunacağından şüphe yoktur. Üçüncü soru kapsamında ise dönemin talebelerinin bilgi birikimlerini anlamaya yönelik bir çaba sarf edilmiştir. Bu bağlamda *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'nin içeriği, kullanılan kaynaklar ve Mehmed Fehmi'nin eserde izlediği yöntem üzerine ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Ayrıca eser özelinde dönemin en üst eğitim kurumunda kullanılan eğitim dilinin doğası üzerinde durularak bu dil ile günümüz edebiyat tarihi eserlerinde benimsenen eğitim dili arasında bir mukayese yapılmasının gerekliliğine atıfta bulunulmuştur.

Çalışmada betimsel ve eleştirel analiz yöntemi benimsenmiştir. Betimsel yöntemle, Dârülfünundaki Arap edebiyatı derslerinin tarihi ve ilk müderrisleri hakkında bilgi verilmiştir. Eleştirel analiz yöntemiyle de Dârülfünundaki eğitim anlayışı çerçevesinde Mehmed Fehmi'nin eseri değerlendirilmiştir. Çalışmada benimsenen yöntemleri en verimli şekilde uygulayabilmek ve doğru sonuçlara ulaşabilmek için ele alınan konu sınırlandırılmıştır. Nitekim Dârülfünunun kuruluş süreci, gelişimi, şubeleri ve ilk müderrisleri gibi ayrıntı gerektiren konulara girilmesi, çalışmanın konusu ve sınırları açısından mümkün değildir. Yine de Mehmed Fehmi'nin Dârülfünun üyesi olduğu dikkate alınarak Dârülfünundaki Arap edebiyatı dersleri hakkında tarihî arka plan bağlamında bazı bilgiler aktarılmıştır. Bu bilgiler sayesinde araştırmacıların, Mehmed Fehmi'nin Dârülfünun Arap edebiyatı tarihi müderrisleri arasında nerede durduğu konusunda çıkarımlarda bulunmaları hedeflenmiştir. Alanında ilk olan bu çalışmanın temel amacı, ülkemizdeki birçok üniversitenin

müfredatında yer alan Arap edebiyatı tarihi derslerinin üniversite düzeyindeki ilk izlerini tespit ederek gelecekte yapılacak mukayeseli çalışmalara katkı sunmaktır.[9]

1. Dârülfünunda Arap Edebiyatı Tarihi Dersleri

Kurulduğu tarih ve bölge dikkate alındığında Dârülfünunun Doğu ve Batı arasında köprü vazifesi gördüğü söylenebilir. Sahn-ı Semân gibi çok yönlü medreseler ya da 1874 tarihinde açılan Dârülfünûn-ı Sultânî gibi öncül kurumlar bir kenara bırakıldığında Dârülfünun, günümüzde bilinen üniversite niteliğinde ilk olarak 1900 yılında kurulur. Bu tarih, Doğu ve Batı arasında siyasi ve ekonomik etkileşim başta olmak üzere ilmî ve kültürel iletişimin zirveye ulaştığı dönemlere tekabül eder. Yine bu tarih, birçok alanda gerileme yaşayan Osmanlı Devleti'nin askeri, sanayi ve eğitim alanlarında modernleşme ve Batılılaşma gayretlerinin yoğun olduğu 19. yüzyılın sonlarına denk gelir. Bunun farkında olan bazı devlet idarecileri, Batı'daki ilerlemeye ayak uydurabilecek nitelikli bireylerin yetişmesi için kurumsal kimlik taşıyan okulların açılmasının gerekliliğini öngörür. Alman sefirinin 1900 tarihli beyanatında bu gerekliliğe dair ifadeler mevcuttur. Almanya'da olduğu gibi İstanbul'da da devlete ve topluma katkı sağlayacak bir yükseköğretim merkezi kurulmasını teklif eden Alman sefiri, nitelikli bir müfredatın hazırlanması için Almanya'daki Dârülfünuna benzer kuruma ait ders programının gönderileceğini belirtir.[10] Bir Dârülfünunun gerekliliğinin farkında olan Sultan II. Abdülhamid (öl. 1918) ise eğitimlerini tamamlamak üzere Avrupa'ya gitmek isteyen gençlere alternatif sunmak üzere daha önce farklı adlar altında açılan Dârülfünunun yeniden hizmete girmesine karar verir.[11]

9 Mehmed Fehmi hakkında daha önce bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak edebiyat tarihiyle ilgili eserini Dârülfünundaki eğitim-öğretim çalışmalarıyla ilişkilendiren bir çalışma henüz yapılmamıştır. Konuyla ilgili benzer çalışmalar için bk. Zafer Kızıklı, "Dârülfünûn'da Okutulan Bir Ders Kitabı: Târîh-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye," *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu* içinde (İstanbul, 2010): 47-53; Kızıklı, bu bildirisinde Mehmed Fehmi'nin eserinin içeriğine dair bilgiler vermiştir. Ayrıca bk. Bünyamin Aydın, "Dârülfünûn Arap Edebiyatı Tarihi Müderrisi Mehmed Fehmî'nin 'Beşşâr' Başlıklı Makalesi Üzerine," *Darulfunun İlahiyat* 32, no. 2 (2021), 563-596; Dârülfünun Edebiyat şubesinin incelendiği çalışma için bk. Mustafa Selçuk, "İstanbul Dârülfünun Edebiyat Fakültesi (1900-1923)," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), 11-338.; Mustafa Selçuk, *İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2012); Dârülfünunun ilk şubelerinden olan Ulûm-i Âliye şubesi için bk. Metin Ünver-Hüseyin Sarıkaya, *Üç Devir Bir Fakülte Türkiye'nin İlk İlahiyat Fakültesinin Tarihi (1900-1933)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2022), 16-208.

10 Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik [Y. PRK. EŞA]*, Dosya numarası: 35-114.

11 Ayni, *Dârülfünun Tarihi*, 32.

Mehmet Ali Ayni'nin (öl. 1945) dikkat çektiği üzere, aslında ilk Dârülfünun İstanbul'un fethiyle açılır. Fatih Sultan Mehmed'in (öl. 886/1481) Fâtih Camii çevresinde açtırdığı yüksek dereceli medreseler olarak bilinen Sahn-ı Semân buna örnektir.[12] Kuruluş amacı ve tarihi dolayısıyla Dârülfünun, Sahn-ı Semân gibi klasik eğitime yoğunlaşmasa da çatısı altındaki farklı şubeler aracılığıyla kaliteli eğitim standartlarına ulaşmak istediği iddia edilebilir. Özellikle Ulûm-i Âliye-i Dîniyye şubesi, Osmanlı medrese geleneğindeki eğitim yapısına benzer bir eğitim anlayışıyla yapılandırılır. Şu hâlde denilebilir ki Osmanlı Devleti'nin ilk üniversitesi sayılabilecek Dârülfünun çatısı altında Avrupa'daki benzer örnekler dikkate alınarak bir İlahiyat Fakültesi kurulması amaçlanır. Ancak müfredat, tarihî birikimle öne çıkan medrese eğitimiyle sentezlenerek oluşturulur.[13]

Dârülfünun, ilk başta üç temel eğitime yoğunlaşır. Ulûm-i Âliyye şubesinde dinî ilimler; edebiyat şubesinde tarih ve edebiyat; Ulûm-i Riyâziyye ve Tabiiyye şubesinde ise matematik ve fen bilimleri alanlarında dersler verilir.[14] Diğer iki şube üç yıl eğitim verirken Ulûm-i Âliye şubesi dört yıl eğitim verir.[15] Ulûm-i Âliye'den sonra Mehmed Fehmi'nin asıl görev yeri olan Edebiyat şubesinin ders programında coğrafya ve hikmet-i nazariye (mantık, psikoloji ve ahlak) derslerinin yanı sıra Fransız, Osmanlı, Arap ve Fars edebiyatları dersleri verilir.[16] Bu dersler, dönemin entelektüel birikimini ve toplumun düşünme biçimini yansıtması bakımından önemlidir. Şöyle ki dört farklı milletin edebiyatına dair derslerin verilmesi, bu milletlerin konuştukları dillerin de öğrenilmesini gerektirir. Bu ise Dârülfünundaki talebelerin, öncesinde dil becerilerini geliştirdiklerini ya da eğitim döneminde dil eğitimi aldıklarını gösterir. Dârülfününa kayıt yapmadan önce hangi talebelerin nereden eğitim aldıkları ve bu eğitimin hangi seviyede olduğunu tespit etmek güçtür. Ancak Dârülfününa kabul şartlarından hareketle bazı çıkarımlarda bulunulabilir. 1319 tarihli Salnâme'de bu şartlar şu şekilde ifade edilir:[17]

> Dârülfünunun herhangi şubesine olursa olsun dahil olmak isteyenlerin evvela sinnî onsekizi mütecaviz olmak… Sâniyen Mekteb-i Sultânî ve Ticaret ve Darüşşafaka ve Dersaadet ve vilayet merkezlerinde bulunan Mekâtib-i İ'dâdiyye'den şehadetnameyi haiz olmak veya mekâtib-i mezkûre şehadetnamelileri derecesinde malumatı olduğunu bilimtihan isbât etmek meşruttur…

Kabul şartlarında 18 yaşından küçük talebelerin Dârülfününa kayıt yapmalarına izin verilmediği görülür. Ayrıca Mekteb-i Sultânî gibi lise düzeyinde bir eğitim

12 Ayni, *Dârülfünun Tarihi,* 3-4.

13 Ünver-Sarıkaya, *Üç Devir Bir Fakülte,* 16-17.

14 Diğer şubeler için bk. Ayni, *Dârülfünun Tarihi,* 35-43.

15 Ünver-Sarıkaya, *Üç Devir Bir Fakülte,* 17.

16 *Maarif Nezareti Salnamesi,* 66.

17 *Maarif Nezareti Salnamesi,* 20-21.

alınması zorunlu kılınır. Mekteb-i Sultânî düzeyindeki eğitim kurumlarının ders içerikleri incelendiğinde Dârülfünunda dört farklı dilde edebiyat derslerinin verilmesinin sebebi anlaşılır. Nitekim bu eğitim kurumlarında Türkçe başta olmak üzere Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri verilmekteydi.[18] Tahsil edilen bu diller sayesinde Dârülfünunda eğitim süresi üç yıl olarak belirlenen Edebiyat şubesinde Türk, Fars, Arap ve Fransız edebiyatları hakkında eğitim verilir.[19] Bunun yanında ortaöğretim düzeyindeki söz konusu okul ve medreseler sayesinde Ulûm-i Âliye şubesinde Arapça ağırlıklı tefsir, hadis ve fıkıh dersleri verilir. Buna göre, Dârülfünunun gerek talebe kabulünde gerekse eğitim döneminde belirli eğitim düzeyini yansıtan şartları esas aldığı anlaşılır. Bu şartlara bağlı olarak oluşan koşullar, talebelerin alanlarında uzmanlaşmalarına yardımcı olur. Arap edebiyatı da bu uzmanlaşmanın önemli bir bölümünü teşkil eder.

Arapçanın İslami bilgilerin anlaşılmasındaki rolünün ve 1900'lü yıllarda Osmanlı devletinin Arap nüfusunun yoğun olduğu bölgelerin bir kısmını elinde bulundurmasının, Edebiyat şubesinde Arap edebiyatı (edebiyyât-ı Arabiyye); 1908'de de Ulûm-i Âliye şubesinde Arapça imla kurallarını esas alan Kitâbet-i Arabiyye derslerinin açılmasında etkili olduğu tahmin edilmektedir. İlk dönemlerde bu derslerde hangi eserlerin okutulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak ders veren hocalardan hareketle derslerin niteliği ve içeriği konusunda bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Örneğin 1900 yılında Dârülfünun Edebiyat şubesinde Arapça birikimiyle bilinen Abdurrahman Süreyyâ (öl. 1904), Arap edebiyatı dersi veren ilk isimlerdendir.[20]

Dârülfünun'daki Arap edebiyatı derslerine atanan dikkat çekici bir diğer isim ise, Ali Fehmi Câbiç'tir (öl. 1918). Bosna-Hersek Müslümanlarının dinî lideri olan Câbiç, Arap edebiyatı hakkındaki derin bilgisiyle öne çıkar. Kaynaklara göre, 1906 yılında Dârülfünun Arap dili ve edebiyatı müderrisliğine tayin edilir.[21] Mehmed Âkif (öl. 1936) "Dârülfünun Talebesine Mühim Bir Tebşir" başlıklı yazısında, Arap edebiyatı müderrisi Câbiç'ten övgüyle bahseder. Arap edebiyatı araştırmalarıyla da ilgilenen Âkif, Câbiç ile olan görüşmesini hatırlatarak bu görüşmenin, kendisine Câbiç'in hem İslam öncesi hem de sonrasındaki dönemlere dair Arap edebiyatı tarihi bilgisinin ne kadar geniş olduğunu bizzat görme fırsatı verdiğini belirtir. Âkif'in anlatımına göre Câbiç, belirli bir beyitle ilgili çeşitli şairlerin beyitlerini kolayca

18 *Maarif Nezareti Salnamesi,* 102-127.

19 Ayni, 1900 tarihinde açılan Dârülfünun Edebiyat şubesinin eğitim süresinin 2 yıl olduğunu aktarmıştır. Buna göre, 3 yıl olarak başlayan eğitim-öğretim faaliyeti, sonradan 2 yıla indirilmiştir. Ayni, *Dârülfünun Tarihi,* 32.

20 Maarif Nezareti Salnamesi, 74; Ayni, *Dârülfünun Tarihi,* 33.

21 Sadak, "Ali Fehmi Câbiç", 2:393-394.

alıntılayabiliyor ve beyitlerin alıntılandığı tüm şiirleri de söyleyebiliyordu. Bu ise onun Arap edebiyatına dair derin bilgisini gösteriyordu. Ayrıca Âkif, Câbiç'in İstanbul kütüphanelerinde yorulmadan araştırma yaparak eserlerini hazırladığını kaydeder. Arap edebiyatını öğretmek için Kahire'den gelen bir profesörün dahi Câbiç'in sahip olduğu yetenek ve uzmanlığı sunamayabileceğini ima eder.[22]

Âkif'in ifadelerinden yola çıkarak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Dârülfünundaki Arap edebiyatı derslerinin hangi konulara yoğunlaştığı tespit edilebilir. Dikkat edilirse Âkif, Câbiç'in edebiyat bilgisini takdir ederek bu konuda büyük bir yeteneğe sahip olduğunu vurgular. Câbiç'in sahabe şiirlerini şerh ettiği eseri incelendiğinde bu vurgunun yerinde olduğu, özellikle şiir ve belagat alanında çok parlak bir üslup benimsediği görülür.[23] Âkif, Arap edebiyatı ve tarihi konusundaki derin bilgisi dolayısıyla İstanbul'da bulunmaz bir fırsat olarak gördüğü Câbiç hakkında talebelere tavsiyede bulunmayı da ihmal etmez:[24]

> Hocanızı sıkı tutunuz. Dersinden hakkıyle istifâde ediniz. Ne kadar müşkiliniz varsa sormakdan hiç çekinmeyiniz. Doğrusu Ma'ârif Nezâreti her fedâkârlığı göze aldıraydı da Mısır'dan bir adam getirdeydi, Hazret'in yerini ya tutardı ya tutamazdı.

Açıklamadan hareketle Câbiç'in dönemin önemli eğitim merkezlerinden kabul edilen Mısır'daki Arap dili uzmanları kadar kendini geliştirdiği anlaşılır. Peki, bu bilgi hazinesini Dârülfünundaki talebeler fark edebilmiş midir? Talebeler, Âkif'in nasihat niteliğindeki açıklamalarını dikkate almış mıdır? Câbiç'in Arap edebiyatını yorumlama ve çözümleme yeteneğinden istifade edebilmiş midir?

Câbiç'in, nasıl ders işlediği, derslerde hangi materyalleri kullandığı tam olarak bilinmediğinden yukarıdaki sorulara net ve kesin cevaplar vermek mümkün değildir. Ancak onun, Müberred'in (öl. 286/900) *el-Kâmil*'i gibi klasik bir edebiyat eserini okutmasından hareketle talebelere ciddi fayda sağladığı sonucuna varılabilir.[25]

Edebiyat fakültesindeki Arap edebiyatı derslerine alanında uzman hocalar katkı sağlamasına rağmen özellikle II. Meşrutiyetle beraber (1908 ve sonrası) ders programlarında birtakım değişiklikler yapılır. Daha önce zorunlu olan Arap ve Fars edebiyatları -ikisinin aynı anda öğrenilmesinin zor olduğu gerekçesiyle- seçmeli

22 Lejla Gazić, "Ali-Fehmi Džabić as a Critic of Classical Arabic Poetry," *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, no. 35, (1985): 319–342.

23 Mostarlı Câbizâde Ali Fehmi, *Hüsnü's-sıhâbe fî şerhi eş'âri's-sahâbe* (Dersaadet: Ruşen, 1324), 1-362.

24 Mehmed Âkif Ersoy, "Dârü'l-Fünun Talebesine Mühim Bir Tebşir," *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sırâtımüstakîm Mecmuası* içinde (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2012), 1/188.

25 Ersoy, "Dârü'l-Fünun Talebesine Mühim Bir Tebşir," 1:188.

dersler hâline getirilir. İkisinden birinin seçilmesinin zorunlu olduğu dersler haftada 2 saat olmak üzere üç yıl boyunca verilir.[26]

Dârülfünun Edebiyat şubesinde Arap edebiyatı derslerinin azaltılmasına rağmen alanında uzman müderrisler şubeye gelerek ders vermeye devam eder. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sürgünde olduğu Bağdat'tan İstanbul'a dönen Iraklı edip ve yazar Cemîl Sıdkî Zehâvî (öl. 1936) bunlardan birisidir. Mekteb-i Mülkiyye'de İslâm felsefesi, Dârülfünunda ise Arap edebiyatı dersleri veren Zehâvî, çok yönlü olmasıyla dikkat çeker. Nitekim o, edebiyatın yanı sıra toplumsal meseleler üzerine eğilen bir aydındı.[27] Zehâvî, Edebiyat şubesinde fazla ders vermez. 1910 yılında Bağdat'a döner. Her ne kadar bir yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre ders vermiş olsa da Dârülfünun edebiyat şubesinin daha fazla tanınmasını sağlayan gelişme onun döneminde yaşanır. İlerleyen satırlarda aktarılacağı üzere Bağdatlı Mehmed Fehmi, 1908 tarihinde Ulûm-i Âliye şubesine, 1909 tarihinde de Edebiyat şubesine tayin edilir. Kuşku yok ki Mehmed Fehmi ile başlayan süreç, Dârülfünundaki Arap edebiyatı tarihi derslerinin daha kuramsal bir nitelik kazanmasında etkili olur.

2. Mehmed Fehmi'nin Dârülfünuna Müderris Olarak Tayini

Dârülfünun, II. Meşrutiyet'ten sonra birtakım değişikliklere uğrar. Ulûm-i Âliyye şubesine siyer, dinler tarihi ve Türkçe-Arapça imla dersleri eklenir.[28] Resmi olarak 1900 yılında açılan Edebiyat şubesinde ise eğitim süresi önceden üç yıl olarak tasarlandığı hâlde 1902-1903'te iki yıla indirilir. Belirli kayıtlar bulunmasa da ders programlarında yapılan düzenlemeler, 1908-1909'dan itibaren Edebiyat şubesindeki eğitimin tekrar üç yıla çıkarıldığına işaret eder. Ayrıca 1910'lu yılların sonlarına doğru şubelerdeki kadro da güçlendirilir.[29]

II. Meşrutiyet'ten sonra, Dârülfünun müderris kadrosuna katılan müderrislerden biri de Mehmed Fehmi'dir. 1873 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Mehmed Fehmi, ilk tahsilini burada tamamlayarak ana dili Arapçanın yanında Farsça, Türkçe ve Fransızcayı öğrenir. Kısa zamanda Irak'ın önemli gazetelerinden olan Zevrâ Gazetesi'nde mütercim, sonra da editör olarak çalışmaya başlar (1893-1895). Ancak Vilayet matbaasında ve Zevrâ gazetesinde çalıştığı sürede aleyhinde ortaya atılan iddiaların adli birimlere intikal etmesi sonucu 1905 yılının sonlarında Rodos'a

26 Selçuk, *İstanbul Dârülfünun Edebiyat Fakültesi*, 53.

27 Philip Charles Sadgrove, "Zehâvî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013), 44:177-179.

28 Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT],* no. 1081, sayı. 18.

29 Selçuk, *İstanbul Dârülfünun Edebiyat Fakültesi*, 44-60.

sürülür. Mehmed Fehmi'nin hangi suçları işlediği ya da devletin güvenliğini hedef alan hadiselere katılıp katılmadığı bilinmemektedir. Arşiv belgelerindeki açıklamalardan onun askeriye sınıfı ile arasının iyi olmadığı, bu nedenle bazı sıkıntılar çektiği anlaşılır.[30]

Mehmed Fehmi, Rodos'ta bulunduğu dönemde suçsuz olduğunu, yaşam koşullarının kendisini maddi ve manevi açıdan zorladığını belirttiği telgraflar sayesinde İstanbul'daki devlet yetkilileri tarafından yakından tanınır. Bu tanınırlığın etkisiyle Bağdat'a vardıktan sonra bazı devlet görevlilerinin desteğiyle İstanbul'a gitme kararı alır. Mehmed Fehmi'nin Bağdat'tan ayrılışı sırasında yetkililere gönderilen telgraftaki ifadeler de bu durumu doğrular. İstanbul'a iletilen telgrafta Mehmed Fehmi, Halife'ye yakın, erdemli, bilgili ve görevini layıkıyla yerine getiren bir kişi olarak tanıtılır. Telgrafların içeriklerinden, Mehmed Fehmi'nin devlet yetkilileri tarafından bilindiği ve İstanbul'a gitmesi için ona bir fırsat sunulduğu anlaşılır.[31]

İstanbul'a gelen Mehmed Fehmi, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından ilmî faaliyetlere yoğunlaşır. Bu süreçte, 1908 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim kurumu olan İstanbul Dârülfünun Ulûm-i Âliye şubesinde müderrislik görevine başlar. Mehmed Fehmi'nin bu dönemde ilmî kariyerine yönelmesinde II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamının ve eğitim alanında yapılan reformların önemli bir etkisi vardır. Yûsuf İzzeddin'e (öl. 2013) göre, Mehmed Fehmi'nin II. Meşrutiyet'in ilanı konusundaki olumlu tutumu İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarafından fark edilir. Bu nedenle cemiyetin desteğiyle önemli akademik pozisyonlara getirilir.[32]

Mehmed Fehmi'nin hem geleneksel hem de modern eğitim kurumlarında üstlendiği roller, dönemin entelektüel ortamında ne denli önemli bir figür olduğunu gösterir.[33] Nitekim on yıl gibi bir süre boyunca İstanbul'da eğitim-öğretim çalışmalarına katkı sağlar. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'dan ayrılarak önce Suriye'ye, sonra Bağdat'a döner. Burada eğitim ve idari faaliyetlerde bulunur. Toplumsal ve kültürel yazılar kaleme aldığı bir dönemde 1944 yılında vefat eder.[34]

30 Ali Birinci, "Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi Efendi'nin Hikâyesi," *Yeni Türkiye Dergisi* no. 84 (2016): 224-240.; Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, 1:31-47.; Mehmed Fehmi'nin Rodos'a sürgün edilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi [DH. MKT.],* Dosya Numarası: 1016, Gömlek Numarası: 13, sayı. 58.

31 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:36-37.

32 Yûsuf İzzeddin, *Fehmi el-Müderris: min rüvvâdi'l-fikri'l-ʿArabî* (Kahire: Me'hadü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât el-Arabiyye, 1970), 110.; Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:38.

33 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:38.

34 1918'den sonraki hayatı için bk. Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:39-47.

Yukarıda zikredilenler bağlamında Mehmed Fehmi ile ilgili iki önemli soru üzerinde durulmalıdır: a) Mehmed Fehmi'nin Dârülfünun Ulûm-i Âliye, sonra da Edebiyat şubesine tayin edilmesinde kim etkili oldu? b) Bir muallim ya da müderris olarak Mehmed Fehmi'nin Dârülfünundaki etkisi ne kadardı?

Bu soruların gündeme getirilmesinin temel sebebi, Mehmed Fehmi'nin inişli çıkışlı bir hayata sahip olmasıdır. Biyografisinden de anlaşılacağı üzere, gençlik yıllarından itibaren yazıları ve konuşmaları bazı çevreleri rahatsız ederek dikkatleri üzerine çeker. 1890'lı yıllarda Bağdat Vilayet matbaasında, sonrasında Zevrâ gibi önemli bir gazetede çalışmaya başlaması, onun Arapça ve Türkçeyi iyi bildiğini, aynı zamanda devlet kurumlarında bir çevresinin olduğunu gösterir. Ancak buna rağmen Bağdat'ta tutunamayarak Rodos'a sürgün edilir. Rodos'ta belli bir süre geçirdikten sonra affedilir ve Bağdat'a dönmesine izin verilir. Yine de o, Bağdat'ta durumun lehinde olmadığını fark ederek İstanbul'a gitmeye karar verir.[35]

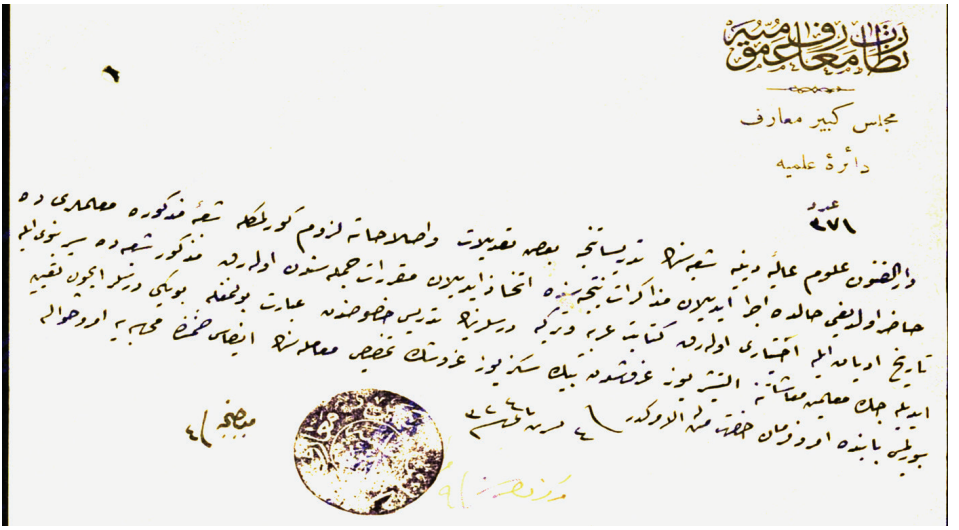
Yukarıda verilen bilgiler ışığında anlaşılıyor ki Mehmed Fehmi, bir yandan devlet dairesinde memuriyetin, diğer yandan sürgünün yer aldığı bir yaşam öyküsüne sahiptir. Bu yaşam öyküsünün en dikkat çeken ayrıntısı ise onun sürgünden sonra Dârülfünun gibi önemli bir kuruma tayin edilmesidir. Her ne kadar bazı araştırmacılar, tayin durumunu Mehmed Fehmi'nin İttihat ve Terakkî üyelerine verdiği desteğin ödülü olarak izah etseler de söz konusu parti dışında başka isimlerin de bu konuda etkili olduğu tahmin edilmektedir.[36]

Mehmed Fehmi, İstanbul'daki ilk görevine, 29 Kasım 1908 yılında Dârülfünun Ulûm-i Âliye şubesinde başlar. Onun Dârülfünunda göreve başlamasıyla ilgili önemli bir ayrıntı vardır. Hatırlanacağı üzere 1900 yılında açılan Dârülfünun, yıllar içerisinde bazı düzenlemelere gider. Bu çerçevede II. Meşrutiyet'ten sonra bazı ders ve saatlerde birtakım değişiklikler yapılır. 10 Kasım 1908 tarihli aşağıdaki belgede hangi değişikliklerin yapıldığı kaydedilir:[37]

35 Bu konuda hazırlanan bir çalışma için bk. İsmail Araz, "Sürgünden Müderrisliğe: Osmanlı Aydını Arap Edebiyatı Tarihçisi Müderriszâde Mehmed Fehmî'nin Serencamı," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, no. 2 (2022), 914-937.

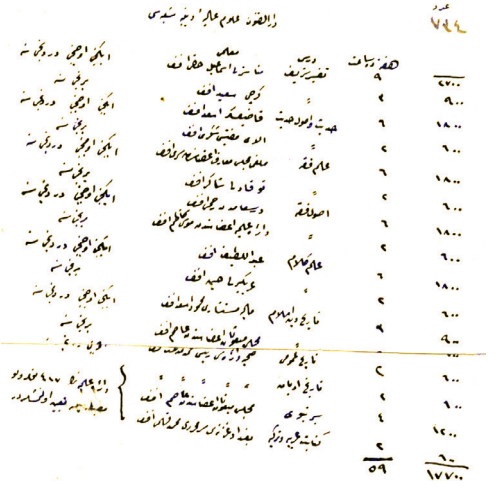
36 Yusuf İzzeddin, *Fehmi el-Müderris*, 110.

37 Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT],* no. 1081, sayı. 18.

Şekil 1: Dârülfünun Ulûm-i Âliye-i Dîniyye şubesine eklenen dersler hakkında

Maarif Nezareti'nden gelen bu evraka göre, Ulûm-i Âliye şubesinde bazı tadilat ve ıslahata lüzum görüldüğü, bu nedenle şubedeki muallimlerin de hazır bulunduğu bir toplantıda siyer-i nebevî, târîh-i edyân ve seçmeli olarak kitâbet-i Arabiyye ve Türkiyye derslerinin eklenmesi kararlaştırılır. Telgrafta dikkat çeken husus, bu yeni dersler için şubedeki muallimler yerine yeni muallimlerin atanacağının ve bunlara gerekli bütçenin ayrılacağının ifade edilmesidir. Yeni programla birlikte Ulûm-i Âliyye şubesinin dersleri şu şekilde olur:[38]

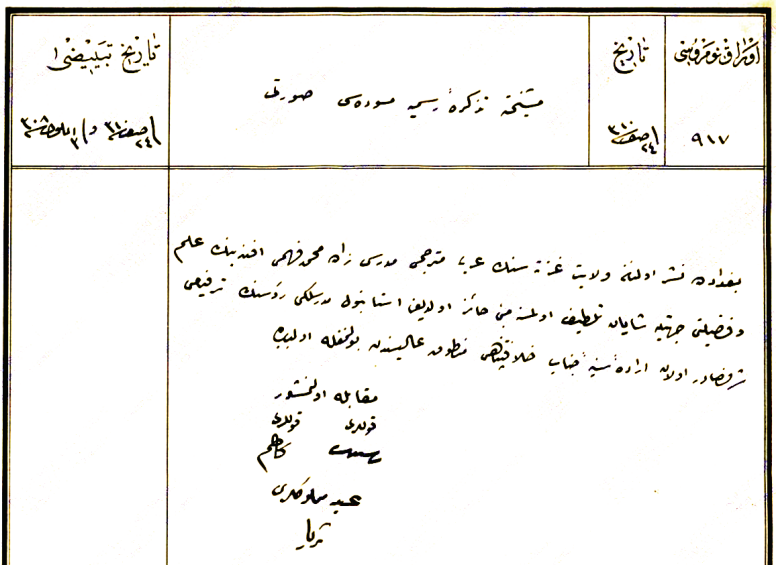

Şekil 2: 1908'deki düzenlemeden sonra Dârülfünun Ulûm-i Âliye-i Dîniyye şubesindeki dersler ve müderrisler

38 Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT],* no. 1081, sayı. 26.

Şekil 2'de görüleceği üzere Dârülfünun programına dahil edilen yeni dersler, listenin sonuna eklenir. Bilgilerden anlaşılacağı üzere, târîh-i edyân ve siyer-i nebevî derslerine Mustafa Asım Efendi (öl. 1859) atanır. Kitâbet-i Arabiyye ve Türkiyye dersleri ise Mehmed Fehmi'ye verilir. Dikkat edilirse Mehmed Fehmi, Bağdat Gazetesi ser-muharriri (baş editör) olarak tarif edilir. Hatırlanacağı üzere o, Bağdat'ın en önemli gazetelerinden olan Zevrâ gazetesinde Arapça-Türkçe yayın koordinatörlüğü yapmıştır.[39] Arapça-Türkçe eğitimi konusundaki bilgisi, yazım ve editörlük tecrübesi dikkate alınarak Dârülfünun idaresi tarafından Ulûm-i Âliye'deki dil derslerine girmesi uygun görülür.

1908 yılının sonlarına doğru yapılan müfredat değişikliği toplantısında alınan kararın bilinçli olduğu söylenebilir. Bu kararın arkasında Mehmed Fehmi'yi Dârülfünunda görevlendirmek isteyenlerin olduğu iddia edilebilir. Elbette Mehmed Fehmi'nin Türkçe ve Arapça editörlüğü konusundaki tecrübesinin, kendisine Türkçe ve Arapça imla derslerinin verilmesinde etkili olduğu inkâr edilemez.[40] Nitekim daha Bağdat'ta iken yaptığı görevlerden dolayı takdir edilmiştir. Aşağıdaki telgrafta hizmetleri dolayısıyla kendisine İstanbul müderrisliği payesinin verildiği görülür:[41]

Şekil 3: Bağdat'taki Zevrâ gazetesinde Arapça editörü olarak çalışan Mehmed Fehmi'nin ilim ve faziletine binaen taltif edilmesi

39 Fehmi el- Müderris, *Makâlât Fehmi el-Müderris, cilt 3,* haz. Abdülhamid er-Reşûdî-Hâlid Muhsin İsmâil (Bağdat: Mektebetü'l-Endelüs, 1970)*,* 3:7-8.

40 Ünver- Sarıkaya, *Üç Devir Bir Fakülte*, 35.

41 Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzat [Y. PRK. BŞK.],* 27-70, sayı. 1-6.

1892 tarihli yukarıdaki belgede Mehmed Fehmi'nin Bağdat'ta neşredilen vilayet gazetesinin (Zevrâ) Arapça tercümanlığı görevinde bulunduğu, ilim ve fazileti cihetiyle taltif edildiği ve kendisine İstanbul müderrisliği payesinin verildiği bilgisi yer alır. Şu hâlde Mehmed Fehmi'nin II. Meşrutiyet'ten hemen önce İstanbul'a gelmesi, sonrasında da Darülfünun gibi önemli bir kurumda kendisine ders açılarak muallim sıfatıyla bu derse tayin edilmesi tesadüfi değildir. Özellikle Sultan Abdülhamid tarafından Rodos'a sürüldüğü hâlde önemli bir kuruma atanması dikkate alındığında Mehmed Fehmi'nin başarısının yanı sıra, devletin önemli kademelerinde tanıdıkları olduğu ihtimalini kuvvetlendirir. İstanbul'a geldiğinde dönemin önemli isimlerinden destek alması bu hususta önemli bir ayrıntıdır. Bu isimlerin başında onun İstanbul yolunu açan Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî (öl. 1909) gelir. Kaynakların aktardığına göre Mehmed Fehmi, devlet kurumlarına iletmek üzere Sayyâdî'den niyet mektubu alır.[42]

Arap bölgelerinden İstanbul'a gelen misafirlerin ağırlanması görevi zaman zaman Sayyâdî'ye verilirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bazı Arap vilayetlerinde güç ve otoritesini artırma çabalarında Sayyâdî etkili bir figür olarak gösterilirdi. Bu durum, Sayyâdî'nin devlet idaresinde sözü geçen bir isim olduğuna işaret eder.[43] Şu hâlde Mehmed Fehmi'nin, Sayyâdî'nin nüfuzundan etkilenerek İstanbul'da bir çevre oluşturduğu iddia edilebilir. Özellikle Zehâvî ve Süleyman Nesib (öl. 1917) gibi isimler dikkate alındığında Mehmed Fehmi'nin Dârülfünun Ulûm-i Âliye şubesine nasıl tayin edildiği daha net anlaşılabilir. Hatırlanacağı üzere Zehâvî, II. Meşrutiyet'ten sonra Dârülfünun Edebiyat şubesi Arap edebiyatı derslerine atanır. Mehmed Fehmi gibi Zehâvî'nin de Iraklı olması, Bağdat Maarif üyeliğine seçilmesi, Zevrâ gazetesinde çalışması ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönmesi gibi ayrıntılar üzerinde durulduğunda iki isim arasında bir iletişimin olduğu sonucuna varılabilir.[44] Buna göre, Dârülfünunda göreve başlayan Zehâvî'nin, meslektaşı ve tanıdığı Mehmed Fehmi'nin tayini için aracı olduğu söylenebilir. Nitekim Zehâvî hem siyasi hem de entelektüel bir çevreye sahipti. Dârülfünunda ders verdiği bir dönemde, 1909 yılında mebus seçilmesi buna işarettir.[45]

Mehmed Fehmi'nin İstanbul'da işini kolaylaştırdığı ve Dârülfünuna girmesinde etkili olduğu tahmin edilen bir diğer isim, Süleyman Nesib'tir (öl. 1917). Süleyman Nesib'in II. Meşrutiyet'ten önce Bağdat başta olmak üzere

42 Fehmi el- Müderris, *Makâlât Fehmi el-Müderris*, 11-12.

43 Sayyâdî için bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Sayyâdî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009), 36:217-218.

44 Sadgrove, "Zehâvî," 177-179.

45 Ali Çankaya, *Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler, cilt 2,* (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969), 1038-1039.

çeşitli bölgelerde eğitim faaliyetlerinde bulunduğuna ve II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da görevlendirildiğine dikkat edilmelidir.[46] Mehmed Fehmi'nin, vefatı sebebiyle Süleyman Nesib'in özelliklerini ve yardımseverliğini uzun bir mersiyede ayrıntılarıyla aktarması, iki isim arasındaki dostluğun boyutu konusunda ipuçları verir. Bu kasidede Mehmed Fehmi, Süleyman Nesib'i vefalı, zor zamanda dostunun yanında duran ve bütünleştirici bir isim olarak zikreder.[47] Şu hâlde Sayyâdî, Zehâvî ve Süleyman Nesib gibi isimlerin de desteğiyle Mehmed Fehmi'nin, 1918 yılına kadar Dârülfünunun farklı şubelerinde ders verdiği iddia edilebilir. Peki, Zehâvî'nin Mehmed Fehmî'yi tanıdığı kabul edildiğinde onu çalıştığı Edebiyat şubesi yerine Ulûm-i Âliye şubesine aldırmak için çabalamasının sebebi nedir?"

1908 yılında yapılan düzenlemeden sonra oluşturulan programa bakıldığında bunun sebebi anlaşılır. Zira söz konusu programa göre Zehâvî, Edebiyat şubesinde birinci sınıflara haftada iki saat olmak üzere Arap edebiyatı dersleri veriyordu. İkinci ve üçüncü sınıflara ise, Meclis-i Maârif Âzalığı görevinde de bulunan Ali Fehmi Câbiç görevlendirilmişti.[48] Şu hâlde iki muallimin bulunduğu bir bölüme tayin edilmesinin zor olması dolayısıyla Mehmed Fehmi'nin ilk önce Ulûm-i Âliye şubesine atandığı söylenebilir. Burada haftada iki saat olmak üzere Arapça ve Türkçe imla dersleri verir.[49]

Mehmed Fehmi'nin Ulûm-i Âliye şubesinde kaç yıl ders verdiği bilinmemektedir. Ancak burada verdiği Arapça ve Türkçe imla derslerinin etkili olduğu kesindir. Aşağıda aktarılan ders notlarından onun imla derslerinde belagat konularını işlediği anlaşılır:[50]

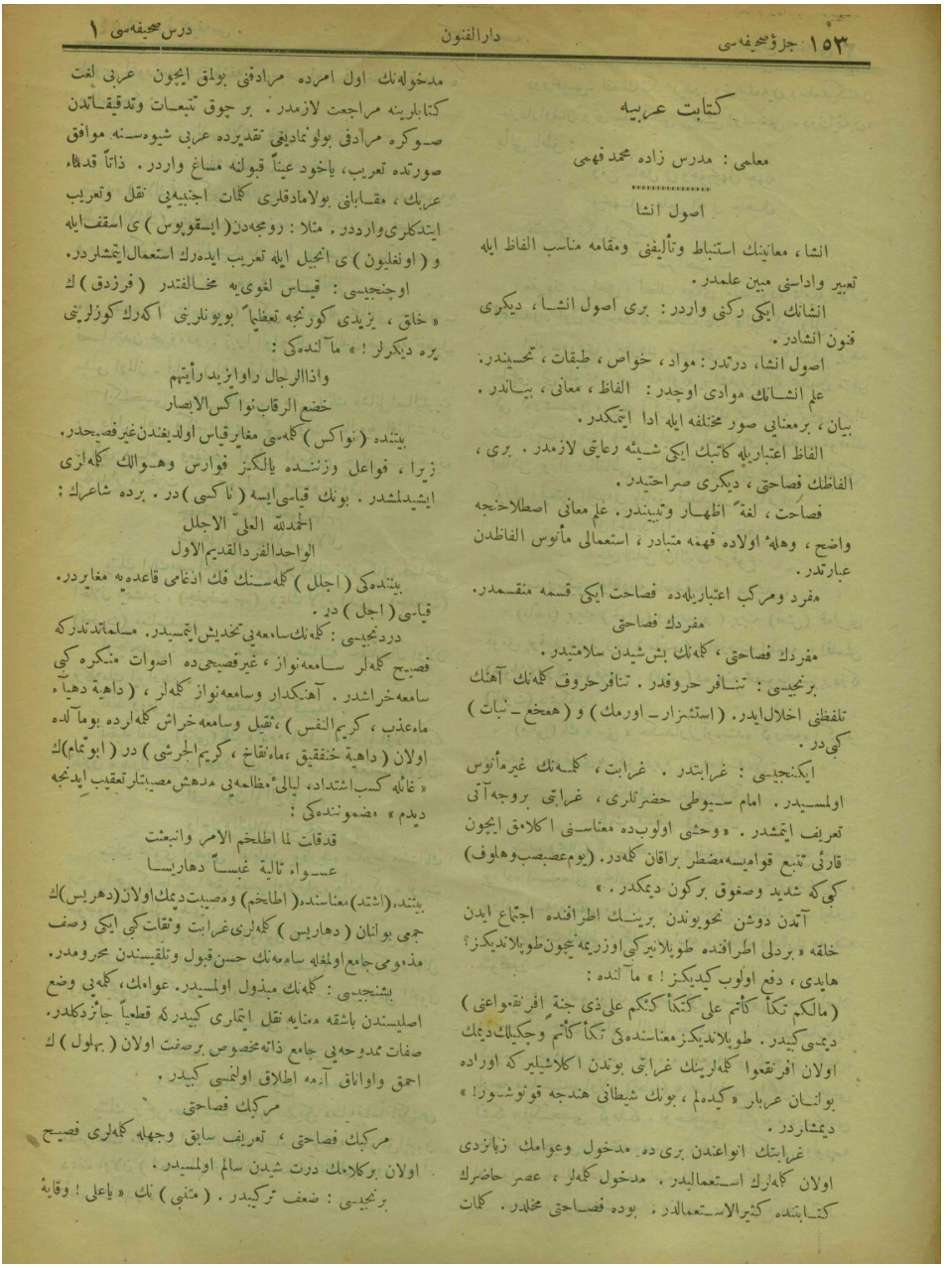
46 *Süleyman Paşazâde Sami Bey* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1918), 5-15.

47 *Süleyman Paşazâde Sami Bey*, 276-287.

48 Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT],* no. 1081, sayı. 27.; belgede "Mülga Meclis-i Maârif Azasından Fehmi Efendi" ifadesine yer verilmiştir.

49 Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT],* no. 1081, sayı. 26.

50 *Dârülfünun Dersleri ve Şüebatının Dürûs-i Âliyesi, cilt 1,* no. 5, (1910), 153-154.; haftada iki kere neşredilen 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Peyâm gazetesinde de Edebiyyât-ı Arabiyye Sahifeleri başlığıyla bazı notlar neşredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Peyâm, 20 Şubat 1329 (5 Mart 1914), 7, https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=52345.

١٥٣ جزؤ صحيفه‌سى — دارالفنون — درس صحيفه‌سى ١

كتابت عربيه

معلمى : مدرس زاده محمد فهمى

اصول انشا

انشا ، معانيك استنباط وتأليفى ومقامه مناسب الفاظ ايله تعبير واداسى مبين علمدر .

انشانك ايكى ركنى واردر : برى اصول انشا ، ديكرى فنون انشادر .

اصول انشا ، درتدر : مواد ، خواص ، طبقات ، تحسيندر .

علم انشانك موادى اوچدر : الفاظ ، معانى ، بياندر .

بيان ، برمعنايى صور مختلفه ايله ادا ايتمكدر .

الفاظ اعتباريله كاتبك ايكى شيئه رعايتى لازمدر . برى ، الفاظك فصاحتى ، ديكرى صراحتيدر .

فصاحت ، لغةً اظهار وتبيندر . علم معانى اصطلاحنجه واضح ، وهلهٔ اولاده فهمه متبادر ، استعمالى مأنوس الفاظدن عبارتدر .

مفرد ومركب اعتباريله‌ده فصاحت ايكى قسمه منقسمدر .

مفردك فصاحتى

مفردك فصاحتى ، كلمه‌نك پش شيدن سلامتيدر .

برنجيسى : تنافر حروفدر . تنافر حروف كلمه‌نك آهنك تلفظنى اخلال ايدر . (استئزار ـ اورمك) و (همخع ـ نبات) كبى در .

ايكنجيسى : غرابتدر . غرابت ، كلمه‌نك غير مأنوس اولمسيدر . امام سيوطى حضرتلرى ، غرابتى بروجه آتى تعريف ايتمشدر . « وحشى اولوب‌ده معناسنى اكلامق ايچون قارئى تتبع قوامييه مضطر براقان كلمه‌در . (يوم عصيب وهاوف) كبى كه شديد وصعوق بركون ديمكدر . »

آندن دوشن نحويوندن برينك اطرافنده اجتماع ايدن خلقه « بردلى اطرافنده طوپلانيركى اوزرينه نيچون طوپلانديكز ؟ هايدى ، دفع اولوب كيديكز ! » مآلنده :

(مالكم تكأكأتم على كتكأكئكم على ذى جنة افرنقعوا عنى) ديمى كيدر . طوپلانديكز معناسنده‌كى تكأكأتم وجكيلك ديمك اولان افرنقعوا كلمه‌لرينك غرابتى بوندن اكلاشيلير كه اوراده بولنان عربلر « كيده‌لم ، بونك شيطانى هندجه قونوشورلر ! » ديمشاردر .

غرابتك انواعندن برى ده مدخول وعوامك زبانزدى اولان كلمه‌لرك استعماليدر . مدخول كلمه‌لر ، عصر حاضرك كتابنده كثيرالاستعمالدر . بوده فصاحتى مخلدر . كلمات مدخوله‌نك اول امرده مرادفنى بولمق ايچون عربى لغت كتابلرينه مراجعت لازمدر . بر چوق تتبعات وتدقيقاتدن صوكره مرادفى بولونماديغى تقديرده عربى شيوه‌سنه موافق صورتده تعريب ، ياخود عيناً قبولنه مساغ واردر . ذاتاً قدماء عربك ، مقابلى بولمادقلرى كلمات اجنبيه‌يى نقل وتعريب ايتدكلرى واردر . مثلا : روجه‌دن (ايسقوبوس) ى اسقف ايله و (اونغليون) ى انجيل ايله تعريب ايده‌رك استعمال ايتمشلردر .

اوچنجيسى : قياس لغوى‌يه مخالفتدر (فرزدق) ك « خالق ، يزيدى كورنجه تعظيماً بويونلرينى اكدرك كوزلرينى يره ديكرلر ! » مآلنده‌كى :

واذاالرجال راوابزيد رأيتهم
خضع الرقاب نواكس الابصار

بيتنده (نواكس) كلمه‌سى مغاير قياس اولديغندن غير فصيحدر . زيرا ، فواعل وزننده يالكز فوارس وهوالك كلمه‌لرى ايشيدلمشدر . بونك قياسى ايسه (ناكسى) در . برده شاعرك :

الحمدلله العلىّ الاجلل
الواحدالفردالقديم الاول

بيتنده‌كى (اجلل) كلمه‌سنك فك ادغامى قاعده‌يه مغايردر . قياسى (اجل) در .

دردنجيسى : كلمه‌نك سامعه‌يى تخديش ايتمسيدر . مسلماتدندركه فصيح كلمه‌لر سامعه‌نواز ، غير فصيحى‌ده اصوات منكره كى سامعه‌خراشدر . آهنكدار وسامعه‌نواز كلمه‌لر ، (داهية دهياء ماءعذب ، كريم النفس) ، ثقيل وسامعه‌خراش كلمه‌اردە بومآلده اولان (داهية خنفقيق ، ماءنقاخ ، كريم الجرشى) در (ابوتمام) ك « غائله كسب اشتداد ، ليالىٔ مظلمه‌يى مدهش مصيتلر تعقيب ايدنجه ديدم » مضمونندەكى :

قدقلت لما اطلخم الامر وانبعثت
عسواء تالية غبساً دهاريسا

بيتندە (اشتد) معناسنده (اطلخم) ومصيت ديمك اولان (دهريس) ك جمعى بولنان (دهاريس) كلمه‌لرى غرابت ونقات كبى ايكى وصف مذمومى جامع اولمغله سامعه‌نك حسن قبول وتلقيسندن محرومدر .

بشنجيسى : كلمه‌نك مبذول اولمسيدر . عوامك ، كلمه‌يى وضع اصليسندن باشقه معنايه نقل ايتمارى كيدرکه قطعياً جائزدكلدر . صفات ممدوحه‌يى جامع ذاته مخصوص برصفت اولان (بهلول) ك احمق واوانك آدمه اطلاق اولنمسى كيدر .

مركبك فصاحتى

مركبك فصاحتى ، تعريف سابق وجهله كلمه‌لرى فصيح اولان بركلامك درت شيدن سالم اولمسيدر .

برنجيسى : ضعف تركيبدر . (متنبى) نك « ياعلى ! وقايهٔ

Şekil 4: Mehmed Fehmi'nin Dârülfünun Ulûm-i Âliye şubesinde verdiği Kitâbet-i Arabiyye dersinden bazı notlar

Ulûm-i Âliye şubesindeki Kitâbet-i Arabiyye dersinin notlarından oluşan bu sayfada Mehmed Fehmi'nin, dil bilgisi yerine yoğun şiir örneklerinin yer aldığı belagat konularını işlemesi dikkat çekicidir. Mehmed Fehmi, öğrencilerin konuları

daha kolay anlamalarını sağlamak için aktardığı beyitlerdeki kelimelerin Türkçe karşılıklarını vermeyi ihmal etmez. Muhtemelen Arap şiirindeki bu birikimi sayesinde Ulûm-i Âliye'deki derslerine ek olarak 30 Ekim 1909 yılında Dârülfünun Edebiyat şubesi Arap edebiyatı dersine atanır.[51] Buradaki çalışmaları sayesinde Dârülfününda şöhret bulmakla kalmayan Mehmed Fehmi, Arap edebiyatı tarihi özelinde Dârülfünunun tanınmasında etkili olur. Nitekim ders notlarından oluşan ve Osmanlı döneminde kaleme alınan en kapsamlı ilk ve tek Arap edebiyatı tarihi eseri *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, Dârülfünun çatısı altında hazırlanır. Bu kitap sayesinde Dârülfününda Arap edebiyatı tarihi derslerinin nasıl işlendiğini, talebelerin hangi kaynaklardan sorumlu tutulduklarını ve eğitim dilinin hangi seviyede olduğunu tespit etmek mümkündür. Ancak bunun için *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* incelenmelidir.

3. Dârülfünundaki Arap Edebiyatı Tarihi Müfredatına Bir Örnek: *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*

Dârülfünun Edebiyat şubesinde, ilk başta haftada iki saat Arap ve Fars edebiyatı dersleri verilir.[52] Ancak ilerleyen yıllarda programda düzenlemeye gidilir. Özellikle 1912 yılında yeni nizamnameyle Edebiyat şubesindeki derslerin saati değişir. Buna göre Arap edebiyatı ile Fars edebiyatı derslerinden sadece birinin seçilmesi zorunlu olur. Dersler, haftada 4 saat olmak üzere üç yıl devam eder. Bu programa Arap edebiyatı tarihi dersinin (Târîh-i edebiyyât-ı Arabiyye) eklenmesi, dikkat çeken önemli bir husustur. Tespit edilebildiği kadarıyla Dârülfünunun önceki programlarında bulunmayan bu ders, muhtemelen 1912 yılında müfredata eklenir.[53] Dersin müfredata eklenmesi için 1909 yılında Edebiyat şubesine atanan Mehmed Fehmi'nin girişiminin olup olmadığı ya da Süleyman Nesib'in katkı sağlayıp sağlamadığı bilinmemektedir. Ancak kendisinden önceki müderrislerden ayrı olarak Mehmed Fehmi'nin ders notlarından oluşan kapsamlı bir kitap neşredecek kadar Arap edebiyatı tarihine yoğunlaşması dikkate alındığında onun bu dersin açılması için bazı teşebbüslerde bulunduğu söylenebilir.

Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye, 1917 yılında İstanbul Matbaa-i Âmire'de neşredilir. Eser, farklı bölümlerden meydana gelen 975 sayfadan oluşur. Ayrıntılı bir şekilde ifade edilecek olursa 5 sayfa fihrist, 952 sayfa ana metin, 8 sayfa unutulmuş notlar, 8 sayfa hata ve düzeltme listesi (savâb cetveli) ve 2 sayfa kaynaklar (mehazlarımız) şeklinde hazırlanan eser, tek cilt hâlinde neşredilir. Eser, sade ve anlaşılır bir

51 Birinci, "Bağdatlı Müderrizâde Mehmed Fehmi," 233.

52 Ayni, *Dârülfünun Tarihi*, 33.

53 Önceki programlar için bk. Selçuk, *İstanbul Dârülfünun Edebiyat Fakültesi,* 26, 29, 53-54, 91-92, 98 ve 137-138.

Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınır. Mehmed Fehmi, okuyucunun dikkatini çekmek ve belirli noktaları vurgulamak amacıyla parantez ve tırnak işaretlerini kullanarak önemli gördüğü hususları belirginleştirir. Bu yaklaşım, eserin hem dilsel sadeliğinin korunmak istendiğini hem de okuyucunun kolayca anlamasını hedefleyen bir üslubun benimsendiğini gösterir.[54] Hatırlanacağı üzere Mehmed Fehmi, bu üslubu Ulûm-i Âliye şubesinde verdiği Kitâbet-i Arabiyye dersinde de takip eder.[55] Ön sözde Mehmed Fehmi, eserin içeriği hakkında şu açıklamaya yer verir:[56]

> Gerek Cahiliye devrini ihtiva eden bu cilt ile zeylinin ve gerek Muhadramîn, Müvelledîn, Muhdesîn ve Asr-ı hâzır edebiyatını muhtevi olup derdest-i tab‘ olan diğer üç cildin temsilinden maksat, Dârülfünun Edebiyat Fakültesi’nde tedris etmiş olduğum *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* notlarını cem ve telfîk edip ziyâ‘dan vikâye etmektir.

Bu açıklama, günümüze ulaşan ilk Osmanlıca Arap edebiyatı tarihi eserinin içeriği hakkında bilgi vermekle birlikte özellikle 1912-1917 yılları arasında Dârülfünun Edebiyat şubesinde verilen Arap edebiyatı tarihi dersinin işlenişi hakkında ipuçları taşır. Ayrıca Osmanlı devletinin başkenti İstanbul’daki Arap edebiyatı tarihçilerinin Batıdan ve Doğudan ne kadar etkilendikleri, buralardaki gelişmelerden haberdar olup olmadıkları, ilmî çalışmaları takip edip etmedikleri konusunda bilgi sunar.

Birinci’nin ifadesiyle Mehmed Fehmi, İstanbul’dan ayrıldıktan sonra geriye, bir hatıra ve şahit olarak Dârülfünun tarihindeki en hacimli ve hâlâ bu bakımdan rakipsiz ve ilk olan *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* eserini bırakır.[57] Bu eser, sadece hacim bakımından değil, muhteva bakımından da dönemi için nadir eserlerdendir.[58] Dârülfünun Edebiyat şubesi Arap edebiyatı tarihi derslerinin canlı tanığı olan eser, “1915 yıllarında bir Dârülfünun talebesi Arap edebiyatı tarihiyle ilgili hangi eserleri okuyordu? Edebiyat tarihini hangi yöntemlerle işliyordu?” sorularına cevap veren bir içeriğe sahiptir.

3.1. *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* Eserinde Yöntem

Öncelikle Mehmed Fehmi’nin dört ciltlik bir çalışma planlamış olması dikkat çekicidir. O, bu ciltlerde sırasıyla Cahiliye, Muhadram, Müvelled, Muhdes ve Modern dönemleri işleyeceğini ifade eder.[59] Buna göre Mehmed Fehmi’nin hayata geçirmek istediği edebiyat tarihi projesi, dönemleri esas alan ve edebiyatı tarihî ya da

54 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:50-51.

55 *Dârülfünun Dersleri, cilt 1,* no. 5, 153-154.

56 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:75.

57 Birinci, “Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi,” 235.

58 Birinci, “Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi,” 238.

59 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:75.

siyasi dönemlere göre sınıflandıran niteliktedir. Bu dönemlendirme yönteminin ilk belirgin örneğiyle Carl Brockelmann'ın (öl. 1956) *GAL (Geschichte der arabischen Litteratur)* adlı eserinde karşılaşılır. Brockelmann, Arap edebiyatını iki ana döneme ayırdıktan sonra, Arap-İslam edebiyatı adını verdiği ikinci dönemi, siyasî ve tarihî hadiseleri dikkate alarak beş ana döneme ayırır.[60] Brockelmann'ın izinden giden Corcî Zeydân (öl. 1914) da edebiyatı siyasi ve tarihî dönemlere ayırır.[61]

Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'nin birçok yerinde Zeydân'ın eserinden iktibaslarda bulunur. Bunun yanında o, Rûhî el-Hâlidî (öl. 1913), Luvîs Şeyho (öl. 1927) ve Mustafa Sâdık er-Râfiî (öl. 1937) gibi edebiyat tarihçilerinden de istifade eder.[62] Farklı edebiyat yaklaşımlarına sahip bu edebiyat tarihçilerinden etkilenmesi, Brockelmann ya da Zeydân'ın başvurduğu dönemlendirmeden daha kapsamlı ve bütüncül bir dönemlendirme takip etmesinde etkili olur. Arap edebiyatının dönemlendirilmesi konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu kendisi de şu cümlelerle dile getirir:[63]

> Târîh-i edebiyyât-ı Arabiyye iki suretle tedvin edilebilir: Birincisi, edebiyatın ilim nokta-i nazarından geçirmiş olduğu tekâmül itibarıyla. Mesela Cahiliye'den itibaren tedrici olarak İslâm, Emevî, Abbâsî ve Osmanlı devirlerine gelinceye kadar şiir, nesir, hitabet ve sair ulumun bu devirlerde sırayla geçirdiği safahât-ı tekâmülden ve târîh-i İslâm'dan bed' ile fıkıh, tefsir, hadis, nahiv ve sair ulûm-i lisâniyye inkişâfından ve diğer dahîl denilen yabancı ilimlerden ve o ilimlerin inkılabâtından bahsetmek. İkincisi, şu'arâyı tabakalara taksim edip her tabaka-i şu'arâ hakkında ayrı ayrı malumat verildikten sonra infirâd suretiyle her şairin terceme-i hâlinden, meslek-i edebiyyesinden, uslübundan ve o münasebetle mensup olduğu asrın ahvâl-i umûmiyyesinden bahsetmek.

Açıklamaya göre Mehmed Fehmi'nin yaşadığı dönemde Arap edebiyatı tarihi ekseninde iki farklı yaklaşım vardı. Bunlardan birincisi, edebiyatın genel anlamını esas alan şiir ve nesrin yanı sıra hadis, tefsir, fıkıh ve kelâm gibi alanlarda kaleme alınan Arapça eserleri kapsar. İkinci yaklaşım ise, edebiyatın özel anlamını esas alan ve sadece sanatsal değere yoğunlaşan şiir ve nesir çalışmalarına odaklanır. Mehmed Fehmi'nin bu iki yaklaşımı sentezleyen bir edebiyat tarihi anlayışı benimsediği ortadadır. Nitekim o, bir yandan Arap edebiyatını dönemlere göre başlıklandırırken, diğer yandan şairleri tabakalara ayırarak bazıları hakkında bilgi verir.[64] Yine de o, edebiyatı temel dönemlere ayırmak istediğine şu cümlelerle işaret eder:[65]

---

60 Carl Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, *cilt 1,* çev. Abdülhalim en-Neccâr. (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.)*,* 37-38.

61 Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, *cilt 1,* nşr. Şevkî Dayf. (Kahire: Dâru'l-Hilâl, ts.)*,* 9.

62 İstifade ettiği kaynakların listesi için bk. Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:53-54.

63 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:278.

64 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:326-390.

65 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:278-279.

> *Târîh-i edebiyyât-ı Arabiyye* ikiye taksim olunmuştur: Biri, İslamiyet'ten evvel; diğeri, İslamiyet'ten sonra. İslamiyet'ten evvelki devri de ikiye ayrılmıştır: Câhiliyyet-i ûlâ, Câhiliyyet-i sâniye. İslamiyet'ten sonraki devirlere gelince; onlar, inkılabât-ı siyâsiyye ve içtimâiyye hasebiyle Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler ile Abbâsîler'in ve Moğollar ile Osmanlı ve asr-ı hâzır devirlerine taksim olunmuştur…
> Edebiyyât-ı Arabiyye'nin vüsati ve edvâr-ı mezkûrenin yetiştirmiş olduğu şu'arânın kesreti hasebiyle son derece ihtisara riayet etmekle beraber mebâhis-i lâzimeyi dört cilt üzerine taksim ettik. Birinci cilt, yalnız Cahiliye edebiyatını ihtiva eder.

Eserin ön sözünde dört cilt olarak planladığı çalışmasını Cahiliye, Muhadramîn, Müvelledîn, Muhdesîn ve Asr-ı hâzır dönemlerine ayıracağını belirten Mehmed Fehmi, burada söz konusu dönemleri açar. Buna göre Câhiliyyet-i ûlâ ve Câhiliyyet-i sâniye (birinci ve ikinci Cahiliye dönemleri) ön sözde dikkat çektiği Cahiliye dönemine, Hulefâ-yı Râşidîn dönemini Muhadramîn'e, Emevîler, Abbâsîler ve Moğollar dönemini genel anlamda Müvelledîn ve Muhdesîn'e dahil eder.

Yukarıda ifade edildiği üzere Mehmed Fehmi, dönemlendirme noktasında Brockelmann ve Zeydân gibi Arap edebiyatçılarını örnek alsa da eserinde daha esnek bir yaklaşım benimser. O, söz konusu edebiyatçıların yanında Râfiî ve Mustafa el-Galâyînî (öl. 1944) gibi isimlerin yöntemlerinden de istifade eder. Örneğin Cahiliye dönemine geçmeden önce Arapların soyu, yaşadıkları bölgeler, dinî temalarda şiir söyleyen şairler, Arap dilinin tarihi, Arap dilinin temel özellikleri, râviler, hafızlar ve daha birçok konuyu işler.[66] Edebiyatın tarihî ve siyasi hadiseler esas alınarak dönemlendirilmesine karşı çıkan Râfiî'nin *Târîhu âdâbi'l-Arab* eserinin birinci cildi incelendiğinde benzer konuların sistematik olmayan bir şekilde ele alındığı fark edilir.[67] Aynı şey, Galâyînî'nin *Ricâlu'l-Mu'allakâti'l-'aşr* eseri için de geçerlidir. Mehmed Fehmi, özellikle muallaka şairlerini ele aldığı bölümde bu eserden büyük ölçüde istifade eder.[68]

Açıklamalar bağlamında burada Dârülfünundaki edebiyat tarihi derslerinin işleyişi hakkında araştırmacılara ayrıntılar sunabilecek önemli bir soru akla gelir: Râfiî ve Galayînî'nin eserlerinden çokça istifade etmesine rağmen Mehmed Fehmi'nin Brockelmann ve Zeydân'ın eserlerindeki dönemlendirme yöntemini benimsemesinin sebebi nedir?

Mehmed Fehmi'nin Arap edebiyatı tarihi yazımında tek bir yöntem ya da yaklaşımla yetinmemesinin sebebi, Dârülfünunda müderris konumunda olmasıdır.

---

66 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:75-255.

67 Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab, cilt 1,* haz. Abdullah el-Minşâvî vd. (Kahire: Mektebetü'l-Îmân, ts.), 1:23-358.

68 Karşılaştırma için bk. Mustafa el-Galâyînî, *Ricâlü'l-Muallakâti'l-'aşr: kitâbu edeb ve târîh ve luga* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1418/1998), 58-312.; Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 2:13-313.

Zaten *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* de bu müderrislik serüveni sonucu ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Mehmed Fehmi için öncelikli şey, talebelerin anlayacağı bir anlatım üslubunu tercih etmekti. Arap edebiyatı tarihi yazım yöntemleri incelendiğinde tarihlendirme ve dönemlendirme yönteminin daha öğretici olduğu fark edilir. Bu yöntem sayesinde talebeler, edebiyatın gelişimini daha bütüncül ve basit bir şekilde öğrenme imkânı bulurlar. Bu sebeple olacak ki bu yöntem en-Nazariyyetu'l-Medresiyye, yani eğitim-öğretimi önceleyen kuram adını alır.[69] Buradan hareketle Mehmed Fehmi, edebiyatın dönemlere ayrılmasının pedagojik açıdan daha verimli olduğuna kanaat getirir. Ancak Râfiî ve Galâyînî'nin eserlerinin kazanımlarını da göz ardı etmez. Bu şekilde o, sentezci bir yaklaşımla kapsamlı bir Arap edebiyatı tarihi çalışması ortaya koyar. Bununla birlikte Arap edebiyatı tarihi yazımının zorluğunun farkında olarak "On altı asırlık hâdisât-ı edebiyyeyi cami olan Arap târîh-i edebiyyâtı gibi vâsi bir eserin tedvininde –velev ki nakl ve intihal suretiyle olsun- ne kadar müşkülata tesadüf olunacağını beyana lüzum görmem." ifadelerine yer verir.[70]

Mehmed Fehmi'ye göre, Cahiliye döneminden modern döneme kadar geçen sürede Arap edebiyatının tarihini oluşturmanın çok zor olduğu açık ve kesindir. Yazım yönteminden konu başlığına, dönemlerin ayrılmasından şairlerin sınıflandırılmasına kadar sayısız problemin ortaya çıkacağı şüphesizdir. Tam da burada o, böylesi problemlere girmemek için kendisinden önceki eserlerden istifade ederek derleme ve sentezleme usulüyle kapsamlı bir çalışma ortaya koymayı başarır. Bu nedenle, esas aldığı kaynaklar sadece edebiyat tarihiyle sınırlı kalmaz. *el-Kâmil, Cemheretü eş'âri'l-Arab, el-Egânî* ve *el-Müzhir* gibi klasik eserlerden; *Dictionnaire de la Langue Française* gibi Fransızca sözlüklerden istifade eder.[71]

Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye'nin Dârülfünundaki Arap edebiyatı tarihi derslerinin işlenişi hakkında bilgi veren somut bir belge niteliğinde olduğu hatırlanmalıdır. Mehmed Fehmi'nin istifade ettiği kaynaklar, yaptığı açıklamalar ve eserinde kullandığı anlaşılır üsluptan hareketle bazı değerlendirmelerde bulunulabilir. Bu değerlendirmeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye, Arap edebiyatı tarihi noktasında Doğu-Batı arasında köprü vazifesi görmüştür.

Mehmed Fehmi'nin, Zeydân ve Rafiî gibi Mısır'da çalışmalarını yürüten edebiyat

69 Şükrî Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyye fi'l-edebi'l-Arabî: arz ve nakd ve iktirâh* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1965), 11-65.

70 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:76-77.

71 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:53-54.

tarihçilerinin yayınlarından sıklıkla istifade etmiş olması, Arap dünyasındaki çalışmaları yakından takip ettiğini ve talebelerine aktardığını gösterir. Ayrıca Fransızca sözlüklere yer vermesi ve Avrupa'daki kütüphanelere atıf yapması Batı'daki yayınlara da muttali olduğunu ortaya koyar.[72] Bu ise dönemin Dârülfünununundaki müderris ve talebelerin entelektüellik düzeylerinin yüksek olduğuna delildir. Buna, eserdeki Arapça şiirlerin yalın bir üslupla Türkçeye çevrilmesi eklendiğinde Mehmed Fehmi'nin, derslerine hâkim olduğu ve talebelerin en yüksek düzeyde verim almalarını sağlayan bir formasyon becerisi sergilediği sonucuna varılır.

2. Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye, bir ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Bu nedenle akademik değil pedagojik bir üslupla kaleme alınmıştır.

Buna göre, eserde ayrıntılı değerlendirme ya da analizlerin bulunmayışının sebebi anlaşılır. Zaten eser, ders notlarının düzenlenmiş hâlidir. Böyle bir eserde bir edebiyat tarihi eleştirisi aramak doğru değildir. Nitekim edebiyat ile tarih arasındaki ilişki, genel anlamıyla problematik bir ilişkidir. Edebiyatın bir tarihinin olup olmadığı, bu tarihin nesnel veriler taşıyıp taşımadığı meseleleri göz önüne alındığında bu ilişki daha karmaşık bir hâl alır. Bundan uzak durduğu anlaşılan Mehmed Fehmi, talebelerin seviyesini dikkate alarak Arapça şiirleri tercüme etmiş, bunun yanında şiirde geçen kelimelerin Türkçe karşılıklarını vermeyi ihmal etmemiştir.[73]

3. Mehmed Fehmi, Arap edebiyatı tarihi yazımı çerçevesinde ortaya çıkan görüş ayrılığını başarılı bir şekilde sentezlemiştir.

Edebiyat tarihi yazarlarının düşünsel hareket noktaları birbirinden ne kadar farklı ve ifade ya da yazım üslupları birbirine ne kadar zıt olsa da aynı maddeden beslendikleri ve çalışma sahalarının ortak olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Arap edebiyatı tarihi belli bir tarihsel-kültürel bağlam içerisinde aslında aynı problemleri paylaşır. Bu noktada henüz uzman olmayan Dârülfünun talebelerine edebiyat tarihi yazımındaki yaklaşımların olumlu ya da olumsuz yönleri hakkında bilgi vermenin doğru olmadığını gören Mehmed Fehmi, konuyla ilgili kısa bilgi vermekle yetinir.[74] Aslında o, Batılıların ve onları takip eden Arap edebiyatçılarının edebiyat tarihi yazım yöntemlerini eleştiren Râfiî'nin eserine muttaliydi. Buna rağmen bu tartışmalardan uzak durur. Bunun temel sebebi, haftada sınırlı süresi olan Arap edebiyatı tarihi dersini olabilecek en verimli şekilde geçirmek istemesidir. Hatırlanacağı üzere Arap edebiyatı tarihi dersi, 1912 yılında üç yıllık eğitim-öğretim faaliyetinde

72 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:279-280 ve 432-433.

73 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:104-123.

74 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:278-279.

sadece üçüncü yılda haftada iki saat olarak verilir.[75] Mehmed Fehmi'nin, bu sınırlı süreyi felsefi ya da kuramsal tartışmalarla geçirmek yerine talebelerin daha fazla istifade edebilecekleri bir yöntem sayesinde verimli kullanmak istediği anlaşılır.

4. Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye, Dârülfünun talebelerini İslam tarihi ve medeniyeti konusunda bilinçlendirecek şekilde hazırlanmıştır.

Eserdeki vurgulardan hareketle Mehmed Fehmi'nin, derslerde Arap edebiyatı tarihini bir misyon ve vizyon çerçevesinde anlattığı, İslam medeniyetine uygun olarak bazı temel sabiteleri vurgulamaya çalıştığı görülür. Örneğin Arap-İslam edebiyatının Batı edebiyatı üzerindeki etkisini işlediği pasajlarda Endülüs'ün fethini ve oradaki bölgeleri edebî bir üslupla anlatır. Bilinçli bir şekilde metinleri tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlam içinde değerlendirerek talebelerin İslam medeniyetinin gelişimine duyarlı olmalarını hedefler. Sanki sınıf ortamında, karşısında talebe varmış gibi anlattığı bu konular sırasında Haçlı seferlerinden de bahsederek talebelerin Doğu-Batı arasındaki çatışmalardan haberdar olmalarını ister.[76]

5. Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye, Arap edebiyatı tarihi özelinde dilbilim ve Arap kültürü gibi konular hakkında bilgi veren cami bir eserdir.

Mehmed Fehmi, sadece Arap edebiyatını dönemlere ayırmaz. Arapça, Farsça, Fransızca ve Türkçe ortak kelimeler hakkında da bilgi verir.[77] Bu durumda Dârülfünunda Arap edebiyatı tarihi derslerine giren talebelerin, edebiyat tarihinin yanı sıra Arap dilinin temel özelliklerine dair eğitim aldıkları sonucuna varılabilir. Talebe Arapça, Farsça ve Fransızca okuma-anlama aşamalarını geçmiş olmalıdır ki, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'deki bilgileri anlayabilsin. Özellikle Arapça ve Farsça dilleri hakkında bilgi sahibi olmadan Arap edebiyatı tarihi ders notlarının anlaşılması zordur. Aslında Arap edebiyatı tarihi derslerindeki çok dilli anlatım, Edebiyat şubesindeki ders müfredatıyla uyumluluk arz eder. Müfredatta yer alan Farsça, Fransızca ve Arapça dersleri buna delildir.[78]

6. Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye, üslup ve konuların sunuluşu yönüyle üniversite talebelerine; içerik ve kaynak kullanımı yönüyle Arap edebiyatı tarihi araştırmacılarına hitap etmektedir.

Mehmed Fehmi, Dârülfünundaki talebeleri göz önünde bulundurarak eserin birincil amacını belirler. Bunun için eserde samimi bir üslup benimser. Zeydân ve

75 Selçuk, *İstanbul Dârülfünun Edebiyat Fakültesi,* 98.

76 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:471-532.

77 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:140-182.

78 Ayni, *Dârülfünun Tarihi,* 46.

Râfiî gibi isimlerden faydalanarak kapsamlı bir çalışma ortaya koymayı da ihmal etmez. Yoğun bilgiler aktarmasının bundan kaynaklı olduğu söylenebilir.[79]

Mehmed Fehmi'nin müderrislik yönü ve *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* eseri çerçevesinde, Dârülfünundaki Arap edebiyatı tarihi derslerinin işlenişi ve talebelerin seviyesi hakkında başka değerlendirmeler de yapılabilir. Mehmed Fehmi'nin bazı divan şairlerinden beyitler aktarması, Fransızca şiirlere yer vermesi, Arapça şiirlerin önce kelimelerini açıklaması, sonrasında tercüme etmesi, Arapça kelimelerin vezinleri hakkında bilgi vermesi, anlaşılması zor olan kelimeleri örnek cümlede izah etmesi ve konuya başlarken girizgâh olarak önemli bilgiler sunması bunlardan bir kısmıdır. Eserin didaktik yönünü yansıtan bu hususlar, 1912-1917 yılları arasında Dârülfünunda Arap edebiyatı tarihi dersini alan talebelerin çok yönlü bir metin okuma ve anlama sürecinden geçtiklerini gösterir.

Sonuç

19. yüzyılda artan ıslahatlar çerçevesinde Batı'daki modern eğitim kurumlarına alternatif olarak Osmanlı Devleti'nde bazı kurumlar hizmete açılmıştır. Birkaç teşebbüs sonucu 1900 yılında resmi olarak açılan Dârülfünun bu kurumlardan biridir. İlk başta sınırlı sayıda şubeyle hizmet veren Dârülfünun, ilerleyen yıllardaki program ve müfredat düzenlemeleriyle daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Sınırlı sayıda olsa da Almanya'dan hocalar getirilmiş, Fransızca eğitimi için Fransız eğitmenler istihdam edilmiştir.

Günümüzde İlahiyat Fakültesi adıyla eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Ulûm-i Âliye-i Dîniyye, Dârülfünunda açılan ilk şubelerdendir. Bu şubede verilen eğitim, dönemine göre kapsamlı sayılabilecek niteliktedir. Aynı şey, Edebiyat şubesi için de geçerlidir. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin tebaasının önemli bir kısmını oluşturan Arapların edebiyatını esas alan edebiyat dersi için tayin edilen hocaların ilmî ve entelektüel düzeyleri, Dârülfünunun sıradan bir eğitim kurumu olmadığını, belirli bir misyon ve vizyon dahilinde hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

Dârülfünundaki Arap edebiyatı dersine, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Arap edebiyatı tarihi dersi eklenmiştir. Bu ders, ilerleyen yıllarda Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi ile anılır olmuştur. Rodos'taki sürgün hayatından sonra 1908 yılında İstanbul'a gelen Mehmed Fehmi, Dârülfünun Ulûm-i Âliye şubesinde Arapça-Türkçe imla dersleri vermiştir. Dârülfünunda bir müderris olarak öne çıkmasını sağlayan süreç Ulûm-i Âliye'deki bu dersleriyle başlamıştır. 1912

79 Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* 1:94-103.

yılında Edebiyat şubesinde vermeye başladığı Arap edebiyatı tarihi derslerinin notlarını bir araya getirerek 1917 yılında *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* ismiyle tek cilt olarak neşretmiştir.

Mehmed Fehmi, yukarıda zikredilen eseriyle sadece Dârülfünundaki müfredata katkı sağlamamış, aynı zamanda Arap edebiyatı tarihi çalışmaları bağlamında İstanbul'daki düşünce ve kültür hayatına da katkıda bulunmuştur. Talebeler için neşrettiği ve ağırlıklı olarak pedagojik nitelik taşıyan *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'yi dört cilt olarak planlamıştır. Ancak Mehmed Fehmi'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'dan ayrılmasıyla bu kapsamlı eser tamamlanamamıştır. Onun Arap bir entelektüel olarak modern anlamdaki ilk Türk üniversitesi olan Dârülfünunda Arapça kitâbet ve Arap edebiyatı tarihi derslerini verebileceği bir öğrenci topluluğu bulması aslında Osmanlıda Arap dili ve edebiyatının durumunun ne olduğu ile ilgili ip uçları da vermektedir. Zira müsteşriklerin iddia ettikleri gibi Osmanlı döneminde Arap dili ve edebiyatı zayıflamış olsa, devletin başkentinde, Mehmed Fehmi gibi seçkin müderrislerin derin edebî bilgilerle mezcedilmiş derslerini anlayabilecek talebeler bulamaması gerekirdi.

Mehmed Fehmi; siyasi, sosyal, sanatsal, fikrî ve bölgesel birçok etmeni sentezleyen dersler vermiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla Mehmed Fehmi'nin Ulûm-i Âliye şubesindeki Kitâbet-i Arabiyye ve Edebiyat şubesindeki edebiyat tarihi derslerini siyasi ya da ideolojik ihtiyaçlar belirlememiştir. Talebelerin verimliliğini esas aldığı derslerde Arap edebiyatını en uygun yöntemlerle işlemiştir. Edebiyat tarihini dönemlere ayırması, edebî türlerin tarihine değinmesi ve edebiyat-tarih ilişkisini dikkate alması, Mehmed Fehmi'nin edebiyat tarihi yazımı ve dersi için gerekli unsurları tamamladığını göstermektedir. Hem Doğu'da hem de Batı'da konuyla ilgili yapılan çalışmaları takip etmesi sayesinde 1910 yılında Ulûm-i Âliye şubesindeki bir talebenin yoğun şiirlerin yer aldığı belagat konularında ileri seviyeye geldiği; 1915 yıllarında Edebiyat şubesindeki bir talebenin ise Carl Brockelmann, Corcî Zeydân, Luvîs Şeyho, Mustafa Sâdık er-Râfiî ve Mustafa el-Galâyînî gibi isimlerin çalışmalarına vâkıf olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mehmed Fehmi, Ulûm-i Âliye şubesindeki Arap belagati, sonrasında da Edebiyat şubesindeki edebiyat tarihi derslerini nesnellikten uzaklaştıran ayrıştırıcı bakış açısı yerine, tarihsel gelişim ve dönüşüm süreci içinde elde ettiği kazanımları göz önünde bulundurarak bütüncül ve eklektik bir yöntem çerçevesinde işlemiştir. Eklektik, sentezci ve bütünleştirici üslup, eğitim-öğretim metoduyla birleşince Mehmed Fehmi'nin derslerinin etki alanı geniş olmuştur. Dârülfünundaki talebelerin edebiyat tarihine birçok farklı açıdan yaklaşmalarını sağlayan bu durum, örnek bir edebiyat tarihi yazıcılığı ve öğreticiliği olarak dikkate alınabilir. Nitekim Mehmed

Fehmi, sentezci bir yöntem benimseyerek Arap edebiyatı tarihinin toplumsal, siyasi, tarihî, kültürel ve bölgesel olarak çeşitli koşullarla sınırlanmasının mümkün olmadığına vurgu yapmıştır. Aslında o, siyasi ve tarihî bir yöntem benimseyen Zeydân'ın belirlediği sınırları aşmaya çalışmıştır. Bunun için edebî türlerin gelişimine odaklanan Râfiî'den ve sadece belirli konuları ele alan Galâyînî'den sıkça istifade etmiştir. Bu şekilde onun, toplumun etkinlik ve canlılık kaynağı olan siyasetin yanında edebî gelişmelerin edebiyat tarihi açısından önemini fark ettiği anlaşılmaktadır. Edebiyat tarihi kapsamında dönemleri ayırırken sadece türlere odaklanmaması, aynı zamanda siyasi ve toplumsal hadiselere önem vermesi de bunu göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Maarif Nezareti Salnamesi, İstanbul 1319.

Ali Fehmi, Mostarlı Câbizâde. *Hüsnü's-sıhâbe fî şerhi eş'âri's-sahâbe.* Dersaadet: Ruşen, 1324.

Araz, İsmail. "Sürgünden Müderrisliğe: Osmanlı Aydını Arap Edebiyatı Tarihçisi Müderriszâde Mehmed Fehmî'nin Serencamı." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, no. 2 (2022): 914-937. https://doi.org/10.51702/esoguifd.1135936

Aydın, Bünyamin. "Dârülfünûn Arap Edebiyatı Tarihi Müderrisi Mehmed Fehmî'nin 'Beşşâr' Başlıklı Makalesi Üzerine." *Darulfunun İlahiyat* 32, no.2 (2021): 563-596.

Ayni, Mehmet Ali. *Dârülfünun Tarihi*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1927.

Baranoğlu, Şahin. "Abdurrahman Süreyyâ Mizânü'l-Belâga." Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1999.

Birinci, Ali. "Bağdatlı Müderriszâde Mehmed Fehmi Efendi'nin Hikâyesi." *Yeni Türkiye Dergisi,* no. 84 (2016): 224-240.

Osmanlı Arşivi (BOA). *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik [Y. PRK. EŞA]*. Dosya no. 35-114.

Osmanlı Arşivi (BOA). *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi [DH. MKT.].* Dosya no. 1016, Gömlek no. 13, sayı. 58.

Osmanlı Arşivi (BOA). *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT].* no. 1081, sayı. 18.

Osmanlı Arşivi (BOA). *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzat [Y. PRK. BŞK.].* 27-70, sayı: 1-6.

Borckelmann, Carl. *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*. çev. Abdülhalim en-Neccâr. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Sayyâdî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. 36:217-218. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.

Çankaya, Ali. *Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler.* Ankara: Mars, 1968-1969.

Çetin, Nihad. *Eski Arap Şiiri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1973.

Dârülfünun Dersleri ve Şüebatının Dürûs-i Âliyesi, 1910.

Dölen, Emre. Emre *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922).* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009.

Ersoy, Mehmed Âkif. "Dârü'l-Fünun Talebesine Mühim Bir Tebşir." *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sırâtımüstakîm Mecmuası* içinde, 1:188. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2012.

Faysal, Şükrî. *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyye fi'l-edebi'l-Arabî: arz ve nakd ve iktirâh*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1965.

Fehmi el- Müderris. *Makâlât Fehmi el-Müderris.* haz. Abdülhamid er-Reşûdî-Hâlid Muhsin İsmâil. Bağdat: Mektebetü'l-Endelüs, 1970.

el-Galâyînî, Mustafa. *Ricâlü'l-Muallakâti'l-'aşr: kitâbu edeb ve târîh ve luga.* Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1418/1998.

Gazić, Lejla. "Ali-Fehmi Džabić as a Critic of Classical Arabic Poetry." *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju* no 35 (1985), 319–342.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Dârulfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârulfünûn-ı Sultânî)." *Belleten* 57, no. 218 (1993): 201-240.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Dârulfünûn Tarihçesine Giriş İlk İki Teşebbüs." *Belleten* 54, no. 210 (1990): 699-745.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "The Genesis of 'Dârülfünun': An Overview of Attempts to Establish the First Ottoman University." *In Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326–1960)* içinde, 827-842, ed. Daniel Panzac. Paris: Peeters, 1995.

İzzeddin, Yûsuf. *Fehmi el-Müderris: min rüvvâdi'l-fikri'l-ʿArabî.* Kahire: Me'hadü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât el-Arabiyye, 1970.

Kızıklı, Zafer. "Dârülfünûn'da Okutulan Bir Ders Kitabı: Târîh-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye." *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu* içinde, 47-53. İstanbul, 2010.

Mehmed Fehmi, Bağdatlı Müderriszâde. *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye Cahiliye Devri -I-.* haz. İsmail Araz. Ankara: Fecr, 2023.

Peyâm. 20 Şubat 1329 (5 Mart 1914), 7, https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=52345.

er-Râfiî, Mustafa Sâdık. *Târîhu âdâbi'l-Arab.* haz. Abdullah el-Minşâvî vd.. Kahire: Mektebetü'l-Îmân, ts.

Sadak, Bekir. "Ali Fehmi Câbiç." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 2:393-394. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989.

Sadgrove, Philip Charles. "Zehâvî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 44:177-179. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013.

Saydam, Abdullah. "Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumu." *Genel Türk Tarihi* içinde 847-886, ed. Hasan Celâl Güzel-Ali Birinci. Ankara: Yeni Türkiye, 2002.

Selçuk, Mustafa. "İstanbul Dârülfünun Edebiyat Fakültesi (1900-1923)." Yayımlanmamış Doktora

Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.

Selçuk, Mustafa. *İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2012.

Süleyman Paşazâde Sami Bey. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye, 1918.

Ünver, Metin-Sarıkaya, Hüseyin. *Üç Devir Bir Fakülte Türkiye'nin İlk İlahiyat Fakültesinin Tarihi (1900-1933)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2022.

Yetiş, Kazım. "Abdurrahman Süreyyâ, Mîrdûhîzâde." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, 1:173-174. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1988.

Zeydân, Corcî. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*. nşr. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Hilâl, ts.